

ПОВѢСТИ ЕРКМАНА - ШАТРІАНА

Переклав Романъ Розмаринъ.

1. Передне слово.
2. Бесѣдники нашего села.
3. Добрѣ давній часы.
4. Выхованье Феодала.

У ЛЬВОВѢ.

Накладомъ перекладчика.

Зъ друкарнѣ товариства им. Шевченка.

1878.

ЛІКТОВІМІ АНАДІІ.

Х

ІМТСЕВОВ
АНАГУРДАШ - АНАДІЯВ

ІМТСЕВОВА АНАДІЯВ

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Отся книжочка має на зверхнôмъ листъ надпись : „Дрôбна бібліотека.“ До того кôлька слôвъ : Вôдъ давна вже впrimо мы въ гадку, что вчинимо прислугу чи. Землякамъ а дальше и вбогôй літературѣ нашôй, взявшиъ выдавати дробными книжочками, vulgo „метеликами“ бібліотеку цѣкавыхъ и доббрныхъ творôвъ літературныхъ. Девь прикметы нашего выданя : дешевость книжочекъ и доббрость рѣчей, якъ мы брати гадаємо въ наше выданье, даютъ намъ яку-таку поруку, что добра воля и заходы нашî зроблять свое : книжочки стануть розходитися быстро и въ кождой зъ нихъ читачъ вбднайде якусь думку, котра го конче розцікавить, порушить, здвигне, — бо все таки задача всякої книжки : якусь думку поддавати, будити, роздувати... Чоловѣкъ безъ думки, книжка безъ думки, то калъчня, нужденна калъчня ! А мы то пêмо власне до нашої галицкой літературы, въ котрой ледве де-не-де попаде книжка зъ якоюсь думкою, а загаломъ, то книжки у насъ безъ думки, таکъ якъ людей богато-богато безъ думки... Отъ и теперки у насъ зъ друку таکъ нîчо гднного не сидає сельта, что ажъ ляично и тужно стає, бачучи, якъ довкруги насъ есть народности, великâй и малâй пораються заподядно коло свои питомої літературы — подносить и збогачують ть розумными, сумлінными працями власними и перекладаными зъ славныхъ сучасныхъ писательз чужихъ. Нашъ сумний станъ нынъшній

*

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА

АІ УРСР

І-55004

жене нась силомôць до якого-небудъ хотъ дрôбного, та честного дъла. Передаємо чч. Землякамъ першу книжочку „Дрôбнои бібліотеки.“ „Дрôбна бібліотека“ не обмежиться на самôй бельетристицѣ, але давати-їме побôдь бельетристичныхъ такожъ научнї ръчи зъ всякихъ галузъ науки, загаломъ всю помъши, що тôлько зô зглайду на змъстъ и величину твору буде пôдходить пôдь нашу програму. Бóльшу цпну будемо давати переводамъ, хотъ не вôдрпкаємось и гôдныхъ оригінальнихъ праць. Що до правописи, то мы приняли фîрму правописи Максимовича, такъ званої у насъ етимологиї и фîрма наша така вже ї на будуще лишитися, але знаючи, якъ нынъ у насъ, Галичанъ, кождому своя правопись мила, що неодинъ и самои ръчи зрпбися зза правописи, — то мы тому ръшили прийтмати въ нашї книжочки всякую правопись. „Дрôбна бібліотека“ стане на галицко-інтернаціонально-правописне становище. Впрочть не хочемо перехапуватися зъ великими обльцянками для самои нашои бібліотеки и для чч. Землякôвъ, бо знаємо добре зъ досвѣду, якъ то у насъ тяжко, мовъ зъ каменя, хотъбы ї зъ найщиршою волею робити яке дъло, няй оно собѣ буде яке честне, красне и хосенне. Але мы ї те знаємо, що при делкихъ обставинахъ робота конче цпниться не по кôлькости а по якостi. А ныншнї обставини нашї, не знаємо, чи хто-бъ назаваъ, не кажу вжсе, завидными а хотъ виносими!

Такъ випало, що до першої книжочки „Дрôбнои бібліотеки“ увôйшли „Повѣсти Еркмана-Шатріана.“

Еркманъ-Шатріанъ (Нъмець и Французъ) писали богато и всякого: романы історичнї, повѣсти и оповѣданя зъ народного французского и спеціально альзасій-

ского житя, писали и творы драматичнї и стихи. Они належуть до дуже любленыхъ писательвъ не только у Франції але й по-за єи дѣльницями. Вѣ спосібъ артистичнїй они згумпили представити о пї-стїбостъ и тымъ чиномъ они винайшли „поетичнїй реалізмъ“ и немовь зблазили-згединили тѣ противу-положенїи понятia. У нихъ передовсъмъ правда и высказують тѣ языкомъ простымъ а сильнимъ; они разбуджуютъ вѣ людяхъ смѣлостъ до боротьбы за правдивїй, здоровїй ідеи противъ шкодныхъ та фальшивихъ. Такъ вѣдѣрили они „патріотичнїй романъ.“ Они беруть вѣ свои творы такїй предметъ, що разбуджує, взворуше цѣлї масы народа; вѣ ихъ письмахъ видка всюди прихильностъ, бажанье добра великимъ масамъ простихъ людей. Зѣ тыхъ короткихъ трьохъ повѣстокъ кождой добавить, якъ просто а якъ зручно и вѣрно и правдиво умпютъ они подхватити якїсь моменть зѣ щоденного житя. Такъ н. пр. вѣ „Додрихъ давнихъ часахъ“ такъ прочута на скрбзъ таа сцена, де цѣла родина вражсна знижкою и такъ нужденнои платы роботницкими за-свѣтка вѣ роспуть и люти радитъ що дѣяти, якъ спасатися вѣдѣ голоднои смерти.

Вѣ „Выхованю Феодала“ авторы дуже способно перевели на подкладць історичныхъ польмецко-французкихъ вѣдносинъ, тую правду, що выхованье дуже вліє на характеръ и дѣла чоловѣка. Якъ при выховуваню чоловѣка-одиниць, такъ и цѣлыхъ верствъ народа всео значить: хто и якъ выховує. Зѣ сего оповѣдання видко, якъ то творяться и передаються всякї правди моральнї, науковї и релїгійнї, якъ то „торгується“, высловивши по Шевченковому, тими „правдами.“ Оно неразъ думаетъся чоловѣкови сякъ-такъ, народня освѣтта, моральнїсть, побожнїсть... а оно, подумавши глубше, всео нынѣка лїберія на духа людскогого!

I.

Бесѣдники нашего села.

Якось було то въ серединѣ послѣдньої осени, въ недѣлю, по жнивахъ и винобраню, муніципальна рада нашого села збралася въ канцелярії мера раду радити надъ дѣлами громады.

До рады належали самій знаменитости мѣсцевѣй: котлярь Дамідо; Жаккель Микола, мѣтлярь; браты Адамъ и Шарль Бенротті, оба рубачѣ; крамарь, Жоржъ Машеттъ; хлѣборобъ, Франціскъ Матісъ — и другій, що само только й сесій, тямували въ питаняхъ адміністрації.

Розумѣється, що всѣ они були одягненій по працничному. Одинъ только Дамідо не змѣнивъ щоденного одягу и явився въ своїмъ темномъ, короткомъ спенциери, латка на латцѣ по самій локтѣ, хустка у него щодь шиею, яку ще певно прадѣди наші вязали и каплюхъ, що бувъ на будний и святочный день... Вонъ казавъ, що ряса не чинить монаха и бувъ тои гадки, що чоловѣкъ такій, якъ вонъ, може всюда показатися зъ невмытыми руками и нерозчесанимъ волосомъ.

Ще не замовкъ церковный дзвінъ, а вже всѣ тѣй достойники сидѣли дооколъ стола, повитягали впередь шиї та позъваючи воркотали:

— Ожъ то таки диво не-абы-яке, що нашъ меръ все а все послѣдній собѣ приходить!

Польовий, Кюні, похожавъ по коритари, збороняющи дѣтворѣ и цѣкавымъ кумоныкамъ підслухувати підъ дверми а старый школьній учитель, Антонъ Денье, писарь громадскій, затинавъ собѣ перо эъ незвычайною увагою.

Побачивши поважне и задумчиве лице того учителя, его запавші щоки, померклі очи, его куцу куртку, дуже вытерту, — навѣрно вѣдь разу всякій заключивбы, что наука въ Вальтенѣ не мала великої почести и що еи жрецеви не було въ томъ селѣ лучшого гаразда, якъ св. Иванови, проповѣдуючому въ пустыні.

Но, бачь, вѣдчинилися дверѣ и въ комнату увѣйшовъ гордовито панъ меръ, Жакъ Ромарі, съ червонымъ, товетымъ, запишенымъ лицемъ и здоровеннымъ животомъ, на котрому красувалася прехороша, шовкова камізелька. Вонъ пройшовъ салю середъ глухої мовчбы и сѣвши въ свое крѣсло, глубоко здыхнувъ.

Той Жакъ Ромарі, бувъ собѣ, гей то кажуть, штудерный пташокъ; зъ-тяжка де такого другого й найти. У него буде бѣльше робѣ, виноградниківъ и травистыхъ пасовискъ, анѣжъ у половины радныхъ, взятыхъ въ купу. Щобы збуватися свого вина и перевозити свое грубе дерево до вальтенського тартаку, вонъ присилувавъ радныхъ голосувати за прорѣзомъ дороги крѣзь лѣсъ и за іничими тяженими для громады роботами; щобы свои пасовиска справити, вонъ занявъ всѣ водоточники зъ трохъ керницъ и громадской прачнѣ; щобы тримати дармо свою худобу посля вѣрки царинъ, вонъ придѣливъ на пасовиска обширній громадскій корчвища; щобы вѣдгодувати свои безроги, вонъ выходивъ у лѣсової старшини дозволъ збирати жолудь, и т. д., и т. д. На-останку, вѣйтѣство, якъ звѣстно, безплатне, давало му такї хѣсна, якого дру-

гому не дає обширна, хорошо уладжена ферма, — такъ, що вонъ деколи говоривъ, погладжуючи зъ удоволенъемъ пôбородокъ:

— Я бажаю добра громады.... Я надбаю добра громадѣ!

— Ге! ге! — вôдрѣкъ ему разъ старый Григоръ, — вы вже надбали его, тому то вы теперь дѣете, що вамъ захочеться...

И богато було такихъ, що такъ само думали, та нікому було посмѣти ему то въ очи сказати, бо ста-рого Григора не выбрали на послѣдніхъ выборахъ.

Подумавши якійсь часъ панъ меръ сказавъ:

— Вы знаете, панове рада, що нашъ школъний учитель бере вôдь ряду пятьсотъ франкôвъ на рôкъ и шѣстъдесять франкôвъ вôдь громады за писарку с. е. всього, пятьсотъ шѣстъдесять франкôвъ на рôкъ, не вчисляючи въ се того, що вонъ бере за церковне пала-марство... Пôдпрефектъ пише менѣ, що мы моглибы збoльшити удержанье учителя, якби мы му призначили хоть по сорокъ су за кожного хлопчика и кожду дѣв-чинку, що вонъ зимою учити буде. Отже, якъ вамъ здається, що пятьсотъ франкôвъ мало...

— Мало! мало! — закричали обрушений муніци-пальний радники, — мало!...

Тогда поднявся Дамідо и пов'ївші кругомъ блыс-кучими очима, закричавъ:

— Та, я знаю, що Антôнъ Денье дôстає вôдь ряду пятьсотъ франкôвъ за рôкъ; учитель Жоржіль, що оногди заїхавъ до нашої гостиницї, перекидавъ дачку за дачкою, що нась гнєте и обявивъ намъ тее не давно, отъ таки вчора, и ніхто не хотївъ ему вѣ-ры няти. Пятьсотъ франкôвъ! — за тее, що учить на-шихъ дѣтей азбуки! кождый вновївби, що тота сума

дуже гарна, хе-хе-хе! Ну, и щожъ? Сей, Антôнъ, що повиненъ себе класти щасливымъ, беручи пятьсотъ франкôвъ за то, що похожає собѣ по школѣ зъ лінійкою въ рукахъ тогды, якъ мы мусимо бѣдити на вулицы, талабувати снѣгъ и болото, копати землю, орати, сбяти, косити, жати, корчувати пнѣ твердїй, якъ кам'яне, рубати лѣсы, збирати хворостъ та рѣщи... той Антôнъ Денье, що сидить собѣ спокойненъко при грубцѣ, якъ холодно, а при вѣдиненомъ вѣкнѣ, якъ горячо, що не має інчои журы, якъ хиба покрикувати вѣдъ часу: б-а, ба, б-е, бе, — сей, Антôнъ, ще смѣє жалуватися підпредфектови на недостачу удержаня и хоче, щоби му додавати по сорокъ су за кожного хлопчика и кожду дѣвчинку, що буде учити чрезъ зиму!...

Сея рѣчъ глубоко проймила всѣхъ радныхъ; учитель-бѣдняга піднявся, знатись, хотѣвъ говорити.

— Мовчѣть! — закричавъ меръ зъ угрозою, — вы ту не маєте права голосу.

— Сорокъ су! — промовивъ вѣ-друге Дамідо, страшно зглянувши на бѣдолашного учителя. — А чи знаєте ви, пане Антоне Денье, що я мушу робити, або хтобудь другій, такій якъ я, щоби заробити сорокъ су? Вонь мусить встати о третої годинѣ досвѣта, за-прячі осла, а деколи таки й самому здвигнути на плечѣ кішъ, якъ на осла є другои богато роботы, — ви-брatisя въ Мармутье, Савернъ, Шірменъ, тащiti со-бою по дорогахъ, де можна сто разовъ скрутити собѣ вязы, мусить вѣдьхати на межовихъ стовикахъ, на-мучитися на вѣтрѣ, дощи, снѣгу и на-послѣдокъ до-бившися на мѣсце, мусить вилливати ложки, направляти-злютовувати цѣною попсовану судину.

— Щожъ то має до науки! — закликавъ Денье, зрушеный до самои глубини душѣ.

— Мовчѣть! — зновъ крикнувъ Жакъ Ромарі, почервонѣвши вѣдъ злости, — мовчѣть... а нѣ, то кажу сейчасъ Кюні, вывести васъ за дверѣ.

— Вѣдтакъ — говоривъ дальше Дамідо — вѣнъ мусить вернутися домовъ, підкрѣпивши свои силы только кусничкомъ сухаря — и все таки... все таки у него не буде сорокъ су. А треба му буде выпити чарочку, другу горѣвки,... инакше выбеться зъ силь. И вы гадаєте, пане Антоне, що я такъ заразъ и дамъ вамъ тымъ робомъ загарованыхъ сорокъ су?...

Вѣнъ стиснувъ плечима и сѣвъ на свое мѣсце, осмѣхаючись жалобно:

— Нѣ, нѣ, пане Денье!... ніколи я не згоджуся дати вамъ тыхъ сорокъ су... нѣ, нѣ!

— А щожъ маю я здѣти, щоби заробити сорокъ су? промовивъ рубачъ Шарль Бенротті. — Колько то я мушу зрубати деревъ? колько то треба на тѣй грошѣ навязати вязанокъ лому, нарубати інѣвъ, галузя?

— А мы! — закричали решта. — Та вы настѣ, пане Денье, либонь за безглазыхъ маєте?

— Ми моглибы — замѣтивъ Франціскъ Матісъ, — хоть на тес ще покладати, що нашій дѣти навчуться чого!....

— Та чого? — перебивъ високій Микола Жаккель. — Я не вмѣю ній читати, ній писати, а прецѣ то менѣ не вадить робити найлѣпшій мѣтлы на цѣлый околь.

— Пѣтъ котився великими каплями по блѣдыхъ лицахъ бѣдного учителя. Вѣнъ благавъ очима мера, умолявъ у всѣхъ чувства милосердія; але раднї не только не тронулися его покоренемъ, але ще любувалися неначе его неудачою.

Крамарь, Жоржъ Машеттъ, вставъ и прогугнавъ:

„Панове радні! Дуже мудро вы зробили, що не схотѣли ухвалити причинку по сорокъ су. Просвѣта дана на безголове людамъ; она ихъ псує... она ихъ руйнує... она ихъ обертає въ дураковъ!“

„Всѣ вы знаете моего сына Жоржа... Шѣсть роковъ тому зъ него бувъ наймилѣйший хлопакъ въ Вальтенѣ — высокій, крепкій, кучерявый... Моя жѣнка пышалася нимъ...“

„На лиху якусь долю я вѣддавъ его до школи: теперь нема и тѣни давнаго хлопца!“

„Що суботы, п. Антонъ Денье говоривъ менѣ: Вашъ сынъ, пане Машеттъ, выйде вамъ на славу; вонъ легко научиться всього, чого только захоче. Вонъ може выйти, на що вы забажаете: на гуртового купца лѣса, на адвоката, на потара; вонъ буде окрасою вашої родини.“

„Я давъ вѣру тому; я покупувавъ малому всѣлякі книжки, якихъ только забажавъ. Жоржъ лягавъ спати съ книжками; вонъ будився въ ночи тай брав-ся читати.“

„Я мусѣвъ доплачувати за товщъ до его лямпы... Чого чоловѣкъ не зробить для своеї питомої крови! Але малый ставъ у-очевидачки марнѣти.“ „То лѣпше“, говоривъ п. Денье, „вѣдь науки худѣє чоловѣкъ... Она не то, що тѣлесна страва, корта людей робить товстыми... А дивѣть-но на мене...“

Всѣ зареготалися.

— Не правда, — бурмотавъ учитель, — я нѣ-
коли того не казавъ.

Жоржъ Машеттъ, неначе то вонъ и не дочувъ
того, говоривъ дальше супокойно:

„Антонови Денье захотѣлося навчити моего Жоржа
аритметики, геометріи, ортографіи... Було то тогды,

коли моя жѣнка була хора; я не мôгъ дозиратися на-
уцѣ сына, бо мавъ богато роботы.

„Але разъ якось прийшло ми на гадку стрѣбува-
ти, чого вонъ навчився. Я закликавъ го тай кажу:
„Жоржъ, на ти ось сто франкôвъ, збирайся до Савернъ
и куши тамъ муки.“

— „Я нѣколи ще не купувавъ муки, вôдновѣвъ
ми синъ.

— „Якъ то! Ты не знаєшь по чому кільogramъ
муки? Я въ твоихъ рокахъ уже торгувањ и зароблю-
вањ собѣ на харчъ... Вôдь теперъ, Жоржъ, не важъ
ми ся переступити порогъ школы; теперъ я бачу, чого
васъ учить п. Денье. Вонъ учить васъ якихось мрѣй,
намѣсть учити васъ честно на хлѣбъ робити. Тôлько
богачѣ мають куда бути учеными: у нихъ кухарки
знають цѣну воловини, пекарѣ цѣну муки, нотарї зна-
ють вартостъ грошей!“

Ся рѣчъ Машетта всѣхъ незвычайно прôимила:
сорокъ су одноголосно вôдкинули.

Тогда Жакъ Ромарі вставъ осмѣхаючися и вы-
тягъ зъ кешенѣ камізельки великий годинникъ:

„Панове рада, друга година, пора на вечёрню!“
Всѣ вийшли повагомъ зъ салъ.

Старый школьный учитель выйшовъ навпослѣдъ;
запераючи, зъ обовязку, дверѣ салъ думавъ собѣ бѣ-
долаха:

„Чому мôй батько не зробивъ зъ мене такого
самого рубача, якъ самъ бувъ? Я бы зароблювањ соп-
бѣ на хлѣбъ рубаньемъ лѣса, якъ богато інчихъ. Тог-
ди у мене бувбы одинъ хозяинъ, а не трицять шѣсть,
якъ теперка. А такъ я мушу нынъка ласки пасти и
пôдрефектови и інспекторови и попови и мерови,
всѣмъ и кождому...“

Его обгорнула тяжка печаль!

А нашъ меръ, Жакъ Ромарі, ишовъ собѣ величаво головнымъ гостинцемъ въ товариствѣ пановъ радныхъ тай таку думку думавъ:

— Дѣло злагодилося! Жоржъ Машеттъ говоривъ, якъ адвокатъ... Підпредфектъ, може й посварить троха,... іопъ буде радъ... а впослѣ, чого маю страхатися, хто ми що зробить?

II.

Добрîй давнîй часы.

1.

Село Дозенгаймъ лежить у Вогезахъ, на краю долины, черезъ котру Цинзель и протѣкає въ Альзасію. Въ р. 1750 по Х. воно було заселене самими рубачами, вуглярями та сплавниками. Они поралися коло лѣса, а було ихъ въ Дозенгаймѣ дуже богато. Майже всѣ тѣ люде були прикрѣпленій до землї и робили на князѣвъ-обладарѣвъ Двохъ-Мостовъ. Они зрубували лѣсъ, пилили на тертицѣ та сплавлювали долѣ рѣкою.

Увесь той лѣсъ збирався въ сплавы на Ренѣ, ишовъ долѣ нимъ, и продавався въ Голяндії. Паны єго, которыхъ тогдѣ прозывано „Нѣмцями французкого короля“, жили зъ него въ Версалю, якъ ялося аристократамъ: они нѣколи не знали недостачи въ грошохъ, а якъ коли имъ не ставало, то й не надумувалися довго а продавали своихъ панцирняныхъ на осады.

Саме тогдѣ процвitalи тамъ монастырѣ Найвілльеръ, Грауфталль и Фальсбургъ. Кордельеры, капуцини и братя проповѣдники лазили ту по всѣхъ горскихъ стежочкахъ... Що крокъ можна було стрѣтити довгій, рудій бороды тыхъ монахівъ, що волочилися въ замарганихъ грубыхъ рясахъ та въ дрантивихъ чоботахъ.

Такъ тягалися они зъ одного села въ друге, вѣдь однихъ воротъ до другихъ: вѣдчitували молитви, ша-

рили по полицахъ та сусѣкахъ мужичихъ, забирали у нихъ, що було яєць, масла й хлѣба, а за то благословили жѣнокъ и дѣтей. А якъ приходивъ часъ вечѣрніи молитви, кличучій монахомъ назадъ въ монастырь, то тѣ богобойній люде ледво доводили своїхъ навученихъ ословъ, котрій угиналися підъ тягаромъ всякои, у мужика загарбаної працѣ.

Дозенгаймскій рубачѣ — нещасливій, замореній і ободраній люде — були збовсѣмъ пригнетеній своїмъ не-пораднимъ убожествомъ; три чверти року проживаючи въ болотѣ, снѣгу та водѣ, они не могли навѣть думкою злагнути якогось лѣшшого, щасливѣйшого бутку. Цѣла одежа Дозенгаймцѣвъ то бувъ сѣрий, полотняный, широкій плащъ та кусень повсті, якои они вживали при лѣсовыхъ роботахъ. Въ недѣлю Дозенгаймцѣ взували ходаки і такъ ишли до Найвіллера на службу божу. Отець Бартольдъ проповѣдувавъ имъ покривості і простій звичаї; вонь остро заказувавъ имъ бути жадними славы або й дечого другого земного, завистниками, обжорами і лежнюками а якъ му ся коли зутило заздрѣти въ одягу котрои-будь дозенгаймской мужички, — чи-то червону бинду, чи-то бѣлый чепець — то вонь сейчасъ стававъ кричати і уїдати въ проповѣди на роскошѣ вѣка...

Тотій проповѣди переконували вновнѣ Дозенгаймцѣвъ. Они жалували за свои погрѣхи і съ чувствомъ сердечного розкаяня вертали назадъ въ Дозенгаймъ.

Хаты дозенгаймскихъ рубачївъ, зъ грубыхъ брусоў, зъ виду подабали на буды лѣсовихъ вартовничївъ. У внутрї, зъ одного боку мѣстилися въ тѣснотѣ господарї, зъ другого — домашній скотъ; кури мали сїдала на жердкахъ, въ горї.

Але роскошь стала розвиватися съ кождымъ днемъ все більше та більше...; дойшло до того, що вже чи-

мало поселенцѣвъ, не хотячи босоножъ ходити, выгадали взуватися въ деревяній черевики!...

Мѣжь тыми безщастными живъ тогдѣ рубачъ; назывався Симонъ Брюатъ. Домъ его наибѣльшій зъ цѣлого села, трѣае ще и теперь и заразъ можно го покинѣти, лишь увѣйти въ долину; вонъ першій зъ надбережныхъ, одноповерхный, покрытый старыми водь давнины зѣрѣвшими дранциями; входъ зъ площицы, на площинѣ керница; горбъ стѣнами повзе виноградъ ажь до самой покрѣвлѣ.

У Симона живъ батько й мати; мавъ вонъ жінку та пятеро дѣтей: трохъ сыновъ та двѣ доницѣ. Старий здавна вже не занималися ніякою роботою. Симонъ промышлявъ и робивъ на всю родину, бо мавъ до працѣ и силу и охоту. Бувъ то чоловѣкъ сороковыхъ лѣтъ, здоровый, плечистый, съ податнымъ напередъ чоломъ и зъ выгненымъ въ долину носомъ. Невелички очи глядѣли живо та смѣло; мавъ троха підйомнене підборѣде та рыжу бороду. Досыть було на него глянути, якъ вонъ по працї передъ хатою покурювавъ свою люльочку, въ сорочцѣ зѣ зробного, сырого полотна, съ широкою, закиненою на плечѣ чорною, повстяною обгортою; досыть було тогдѣ узрѣти его руки, вкрытий твердыми мозолями, его дебелі ноги, щобы подумати себѣ: то правдивый рубачъ, чоловѣкъ, що сокирою валить вѣковій дубы, пускає на рѣку и однимъ ударомъ друка выпыхає на саму середину рѣчного русла... Така думка зовсѣмъ не булабы похибна.

Симонъ Брюатъ бувъзвѣстный въ цѣлой сторонѣ зѣ спокойного, тихого характеру, сильной и твердои волѣ; на роботѣ не дававъ никому старшувати надъ собою и все зароблювавъ больше, анѣжь другій. Дома хозяинами були его батько Иванъ и мати Анна; ихъ цѣла родина мусѣла слухати.

Обое старй богато нагорювалися въ своему житю, богато переболѣли стратъ, щобы выкупити у пановъ своихъ землю, себе и дѣтей. А було то такъ: Разъ ихъ молодый дѣдичъ розтративъ при дворѣ всю, що зъ своихъ пôдданыхъ дôставъ и дуже му тяжко прийшло чекати на новій податки. Старй о томъ зачули, и квално схбенували зъ тои нагоды: рознродали всю худобу, поле и сбножата, словомъ всю, що лише мали и выкупилися на волю. Задля волѣ своеи и дѣтей своихъ они не вагалибыся були всю спроради, до послѣдньои рубатки, хотъбы навѣть ити въ свѣтъ съ торбами за кусникомъ хлѣба вôдъ однои хаты до другои. Але, хвала Богу, грошей за ихъ добро було досыть и родина Брюацъ не вôдбувала вже бôльше панщины у своего дѣдича. Та вôдъ тогды чеснї тѣ люде вже назадъ вôдкушили частину своеи рôлѣ и троха колопниска.

Симонъ знатъ добре того всю и глядѣвъ на старыхъ, мовъ на божество яке; николи не смѣвъ в ôнъ суперечити имъ въ якому бы оно дѣлѣ не було. Що понедѣлка, якъ въ зимѣ такъ въ лѣтѣ ходивъ в ôнъ до своеи колыбы, що стояла середъ лѣса. До тои колыбы, сплетенои зъ рôща и обсыпанои землею в ôнъ бравъ на цѣлу недѣлю хлѣба, соли, чеснику й масла, свои топоры и клинье.

До рубания в ôнъ брався першій а послѣдній покидавъ. За роботу бравъ найбôльшу плату, яку тогдѣ рубачѣ мали, — пятьнацать су за день.

Въ суботу въ вечеръ, в ôнъ вертався съ тяжкою вязанкою на плечохъ до дому. Зъ далека, ще тогобôчъ моста, в ôнъ мôгъ вже розбрзнати, якъ то загорювався то погасавъ въ нôчиомъ мороцѣ огонь въ его хатинѣ. В ôнъ бачивъ тогдѣ выразно и старыхъ своихъ и цѣле кубелце дѣточокъ, сидячихъ дооколъ палаючого огнища,

и Катерину, жънку, застелюочу стôль; бачивъ и стару сестру Тerezу, якъ обтерала горнецъ съ кваснымъ молокомъ и чистила маленький, оловяній ложки. Тогдѣ вонъ неначе дочувавъ сердите воркотанье старенькои матери и слова: „Нѣ! вонъ не прииде нынѣка въ вечеръ до дому!“ И вонъ неначе въ очи бачивъ старого в ôтца зъ лысиною на головѣ, въ шерстяной куртцѣ, зъ латками на лôктяхъ; сидѣвъ старый, зôгнувшись передъ грубою и поправлявъ огонь... Стара мати въ великомъ ченци, зъ черного полотна, пôходитъ идъ в ôкнови та дивиться, чи не йде — чи не вертае еи сынъ...; но бачъ, стара собака, Мансфельдъ, що доси спокойно пôдъ столомъ спала, прикрывши лапами кудлату морду, наразъ зрывается, скаче, нюхає, шкроботить по помостѣ, — — тогды цѣла родина каже:

— Се вонъ!

Всю то Симонъ представлявъ собѣ живо, ще далеко в ôдь хаты, а коли зъявлявся вже на порозѣ, то середъ сїрои пары, що бухала зъ кôтла зъ бараболею, розблизавъ цѣлу рôдню свою въ такомъ самомъ видѣ, якъ она ему въ уявѣ показувалася.

— Пôзнеръко вернувесь! — промовивъ старецъ, звернувшись дъ нему.

Симонъ, дуже утомившись, мовчки скидає зъ плѣчъ вязанку лому; дъ нему пôходитъ жънка, вонъ цѣлює єї; старшенький сыночокъ хапає тата за руку, наймолодший вдрапується на его ноги а мати старенька весело закликає:

— Ну, дѣти, сїдайте; будемо вечеряти!

Неразъ посля вечерѣ приходивъ до нихъ зять Симона, Батистъ Тібо, съ жънкою Аннетою, щобы въ купѣ въ родинѣ побалакати. Тібо сидѣвъ въ третої чи четвертої хатѣ в ôдь Симона горѣ рѣки; у него було

цѣле обойсте, стайня, шопа, троха землѣ на бѣрезѣ, луговина на рѣцѣ и чтыри быки. Тібо оравъ, сѣявъ, жавъ та звозивъ.

Тібо бувъ сухій; носъ рѣвный ишовъ въ однѣй лініи зъ лобомъ, очи карі зъ морщинами довкола; на головѣ бобровый ковпакъ, насыненый на бакиръ; Тібо бувъ якійсь довгоплечий та майже все мавъ чогось недовольне лице...

Но прото вонъ живъ такимъ вольнымъ роботникомъ, якъ Брюаты. Николи старый Иванъ не бувбы вѣддавъ своеи дочки за панцинянаго; николи не хотѣвъ бувъ побачити и своихъ онуковъ въ крепацтвѣ... Нѣ, Батістъ Тібо бувъ человѣкъ вольный, ба навѣть — человѣкъ маючій. Та про всю тес всѣлякі податки, десятины, двацять-процента дачка, требы, таксы и бога-то інчихъ ще драчъ до живого му доѣдали. Треба було бачити Тібо, якъ вонъ, зѣгнувшись, сяде бувало на лавочцѣ коло вогниу, упре локтѣ въ колѣна а руками піодопре піодбородокъ та стане воркотати, поглядаючи на сидячихъ въ округи него старыхъ жѣнокъ та дѣтей.

— Нѣ! — говоривъ вонъ бувало тогды, — видко дощеви конца не буде!... поганый рокъ .. дуже поганый рокъ!...

Або:

— Всю выгорює на сонцю... сѣно пропало, овесь згорѣвъ, колопнѣ вже й не піодоймаються... паскудно, паскудно всю то скончиться!... А дачки заодно ростуть... отъ, вчора вже зъявився збручій за податками... вже набивъ добре мѣшокъ. Податки разуразъ уболяшуються... Тай тѣшься нынѣ, видячи, якъ всѣ тягарѣ усе тай усе піодносяться!...

Зѣйшовши на сю тему, Тібо довгенько говоривъ своимъ скучнымъ, рѣвнымъ голосомъ, безъ ніякого притиску на словахъ.

Старый деколи такожъ докидувавъ свое слово. Говоривъ помалу, зъ вагою; нагадувавъ себѣ, що котрогось-то року — лѣтъ двадцять або трицять тому, — люде платили лишь половину того панамъ своимъ, що теперка бере роботникъ; теперъ мусять вѣдбувати и соляну и дорожну и военну повинніость и всѣлякай інчай: отъ, и подушне й поземщина и чи одно ще. Старый заявивъ, напослѣдокъ, що хто знає, чи люде панщиняний не щасливий вѣдъ тыхъ, що выкупилися на волю.

Дѣточки сидѣли кружкомъ и витрѣщивши свои оченята слухали бесѣды старыхъ и всѣ навѣть найменчай розумѣли, що нема вже бѣльшого нещастя, якъ на свѣтъ уродитися!

Жѣнки сидѣли троха дальше и пряли, стиснувши губы. Въ ряды-годы лише стара мати оберталася до бесѣдуючихъ и глядѣла на нихъ, поправляючи свїй сивий волосъ, що высунувся зъ підъ чѣлиця. Прислушуючися бесѣдѣ старого, она говорила:

— Такъ, такъ, то було того року, якъ була поїздъ; сїна не було тогдѣ въ цѣлой Альзасії; тогдѣ мы мусѣли продати корову и лишилися зъ двома козами.

Або зновъ:

— То було тои тяженькои зимы, коли нїхто не м旤гъ робити въ лѣсѣ. Того самого року появилися такси. Всѣ гадали, що только на часъ, та они лишилися на-завсѣгдь!

То вповѣвші, стара небога зновъ бралася до пра-
жѣ а батько Иванъ дальше розказувавъ свою історію.

Сімонъ нїколи нїчо не говоривъ; вонъ слухавъ, наморщивши брови и довбавъ себѣ деревяный черевикъ або плѣвъ кошикъ. Се була его звичайна вечѣрня робота, которую збувавъ опосля на ярмарку въ Савернь.

Якъ ударила десята година и всѣ вже досыть начоворилися о нуждахъ своего часу, такъ, что кожде вже не могло больше слухати, нѣ думати, нѣ про що говорити, тогдѣ зять, поволи поднимаяочися зъ мѣсяца, казавъ:

— Ну, Аннето, идемо! Добранѣчъ всѣмъ!... Такъ, нашій муки нѣколи не скончутъся... Безъ жаднои хулы кажу, что Панъ-Богъ, очевидачки, цѣлкомъ не хоче зглянутися на долю бѣдолаховъ.

То сказавши Тібо ишовъ въ дверѣ, вытягаочися та зѣваючи на увесь ротъ. Жѣнки клали свои кужелѣ въ куть; Аннета, идучи въ темрявѣ въ слѣдъ за чоловѣкомъ кричала:

— Добранѣчъ! Добранѣчъ!

Старый Иванъ, стоячи на порозѣ, хвилинку провожавъ назирцемъ вѣдходячихъ, потому поглянувші въ небо, закидане сіяючими збрками, говоривъ самъ до себе:

— Нѣ, сидячій тамъ на небѣ, всю бачить, що дѣться ту, на земли!

Сестра, жѣнка Сіомона и бабуся лѣзли по крутой драбинѣ на гору, подсаджуючи полусонній дѣточки, за ними поднимався, спераочися о поручье, старенкій дѣдусь, приговорюочи:

— Ну, ну, дѣти, борше, борше! Заразъ заснемо, що ажъ любо. Ади! Сіомоне, диви, они спать на ногахъ. Добранѣчъ, сыну!

— Добранѣчъ татуню! — вѣдказувавъ рубачъ, складаочи въ кошичокъ свердель и деревянный черевичъ. Засыпувавъ огонь поцеломъ и зачинивши дверѣ на засувѣ, подб旎мався й собѣ задумчиво по драбинѣ. И на него прийшла черга спати.

2.

Року 1750. минуло старшой доњцѣ Сіомона, Марії-Аннѣ чтырнацѧть лѣтъ а старшому сынови Яковови, було дванацѧть; в дтакъ уродилася имъ дѣвчинка, и ще сасала груди.

Пробѣгло к лька тяжкихъ роковъ. Нужда и вбожество разуразъ уб льшалися — треба було дуже скучонько жити...

Вертаючи вечерами домовъ, по тяжкой роботѣ, Брюать застававъ самѣ блѣдн, худі лиця; старій, давно вже вѣдь дыму посѣрѣвшій брусы стелѣ здавалися Сімонови ще мрачнѣйшими, старенъкій отець и мати ще немочнѣйшими, жѣнка печальнѣйшою а зять прикрѣпивши и злостнѣйшимъ. Тібо вже теперь такъ говоривъ:

— Цѣла тата череда капуциновъ и інчихъ дармоедовъ, що волоцюгує по селахъ, зъ ослами та дзвѣнками, цѣла та товна жебраковъ та здирниковъ податку, цѣла та орда гнилихъ иеробовъ такъ наасъ обдирає, що мы теперь якъ тѣ заблуканій въ гущавинѣ козы: приходить вже живитися всѣлякою бѣдою, грызти кору, жувати листье, не цуратися навѣть молодого дерева... Всю йде на нїщо. Дальше вже спродуй землю та плати податки... Такъ довше бути не може!

Всѣ слухали єго, но не вѣдповѣдали нічого; только коли вонь говоривъ, очи Сіомона здѣвалися все зъ очима батька, Ивана и они немовѣбы говорили одинъ одному:

— Нѣ, такъ дальше бути неповинно... мы цѣлкомъ загибаємъ... Нічо не помагає... нї трудъ, нї ѡщадностъ; податки дуже тяженъкій; разуразъ ростуть та бѣльшють; мы зновъ приходимъ въ панщину. Дѣти

нашій нічого не научаться; а требабы ихъ научити бодай хоть читати та писати. Щожь, коли мы намѣсть того мусимо ихъ посылати въ лѣсъ, щобы малыми, вже такъ рано, зачинали на хлѣбъ зарабляти... Що дѣяти? що почати?

Такъ роздумували и старецькій и Сімонъ.

Проживши цѣлыхъ двѣста лѣтъ въ однѣй и той самой хатѣ, що йшла посля наслѣдства зъ вѣтця на сына; не знаючи нічого кромѣ свого села, не видавши нічого, якъ толькo нищету въ округи, — чоловѣкъ, природно, доходить до того, що навѣть помыслити не може о якихось інакшихъ ладахъ, якъ толькo о тихъ, до котрихъ въ житю привыкъ. Тому Сімонъ робивъ, якъ перше, затаївши въ души важку досаду... Но надѣйшли ще тяжій терпѣння...

Разъ въ жинва на дворѣ була дуже тяжка спека. Цѣлои семѣнь не було дома, всѣ жали въ полі. Одинъ толькo Иванъ, котрому було тогды найменче сѣмдесять пять лѣтъ лишився дома. Старий сидѣвъ собѣ на поrozѣ хаты та думавъ, а підъ єго думки стукавъ годинникъ, цвѣрѣнъкавъ свершокъ, шумѣла рѣка та ревли протяжно быки при возовли... Зъ думаня збудивъ го голось збираючого податки:

— Гей! пождѣть но тамъ! я заразъ приходжу за десятиною.

— Скаженый дармоѣдъ! — погадавъ собѣ старий — вонъ хоче, щобы єго ждати, якъ вонъ, грабежникъ людей дерти приходитъ.

Старий підѣйшовъ до вікна, сперся локтями на варцабы и приглядався, якъ кождый проїзджаючій візъ мусѣвъ скидати найкрасшій снопъ и класти на візъ величезный, стоячій на дорозѣ. То була дачка на церковь.

То зрище ворухнуло въ головѣ старого богато мыслей. Вонъ вѣдойшовъ вѣдь вѣкна, сѣвъ на свое попередуше мѣсце и ставъ зновъ думки думати.

Такъ помаленьку сплывала година за годиною; вже нѣч западала. Дѣти, що уганялися по селѣ, вертали до дому.

По грудністѣй улиці скрипѣли возы, кидаючи тѣнь свою на маленький вѣкѣнця хатнї а роботникѣвъ все ще эъ поля не було.

Батько Иванъ ждавъ-ждавъ та въ жданцѣ й замнувъ. Крѣзъ сонъ почувъ чісъ тяжкі кроки въ комнатахъ и проснувся. Оглянувся довколо и узрѣвъ Симона.

Симонъ бувъ смутный-невеселый... Скинувши зъ себе куртку и повстъ ходивъ по комнатѣ въ сорочцѣ, зложивши руки на охрестъ.

— То ты, Симоне? — запытавъ старый.

— Я, тату.

— Ты борзо вернувся.

— Такъ, я кванився до дому.

Старый покмѣтивъ при тыхъ словахъ, що сынъ бувъ блѣдый.

— Тобѣ що може случилося? — запытавъ сына.

— Плату намъ нашу зменчили — вѣдповѣвъ Симонъ хрыпливымъ голосомъ. Новый лѣсный и рѣчный дѣдичъ каже, що плата пятьнацять су за день — дуже велика. Звѣстивъ намъ отже, що не буде бѣльше давати, якъ дванацять; хто не буде доволенъ, то вонъ го, каже, не тримає, най иде, а вонъ собѣ ци мѣжъ панщинянными роботникѣвъ доволѣ знайде.

По хвилинцѣ додавъ:

— Та, то вже рѣшено... вѣдь завтра буду брати вже лишь дванацять су.

Старый учувши то всѣо, черезъ якійсь часъ ставъ мовъ не при собѣ.

— Ну! а щожъ другій — запытавъ трясучись, — щожъ другій на тото кажутъ?

— Ніхто нічого не каже.

— То не знайшовся ніхто, щобы бувъ ся спромогъ хотъ на вѣдловѣдь?

— Ніхто! Дѣдичъ панъ въ томъ дѣлѣ; его воля. Якбы схотѣвъ дати и востимъ су намѣсть дванацать, то и тогды бы такъ само було, якъ теперъ.

Въ той хвили зачули они голосы зъ вулицї. То наблизжалася родина до хаты. Старый подбаймаючися зъ мѣсяця сказавъ сынови:

— Не кажи нічого ні матери, ні жѣнцѣ, ні дѣтямъ... Тобы ихъ дуже доткнуло... Треба добре розгадати... Треба обдумати, чи буде куда намъ жити... Та! та мы то побачимъ... дуже тяженко... Але замовчимъ о всѣмъ до завтра, Сімоне!

Сімонъ сѣвъ. Товпа жѣнокъ показалася въ вѣконци.

— Нема намъ вже що бѣльше дѣяти, хиба зъ голоду вмерати — кричала мати Анна; — єи старий чепець зсунувся на бокъ: она махала довгими, жовтыми руками.

Катерина, Марія, Анна и маленька Люиза кричали такожъ. Батько Іванъ догадався, що жѣнки вже всю знали, що вѣстка о нової бѣдѣ рознеслася уже по цѣлой долинѣ.

Жѣнки стали входити до хаты одна за другою, лишаючи за дверми граблѣ и серпни и засумовані скидали зъ себе великий, соломяній капелюхи.

— Вже конець, конець вже — кричала все таки Анна — ажъ теперъ вже конець!

Потому узрѣвші Ивана тай сына, що сидѣли коло грубки, Анна обернулася до нихъ:

— Чогожь вы мовчите? — закричала. Чи вже можна теперь якъ дѣтей годувати? Скажѣть ми, якъ дѣдичъ лѣсбѣ має право вѣдбирати хлѣбъ у бѣдныхъ людей. Чижъ то не грѣхъ, не мерзѣ?

Ніколи ще батько Иванъ не видавъ жѣнки свои такою. Не знатъ навѣть що йай вѣдцовѣсти.

За нею появився й зять; его довгій плечѣ були, якъ все, зѣгнутій а малі очи палали злобою; здавалося, що бувъ гѣрше розлюченый, якъ всѣ жѣнки.

— Чули вы новину — промовивъ крѣзъ кватирку — нашъ наймилостивѣйшій дѣдичъ наробивъ въ Версалю довгобѣ а мы мусимо, якъ усе, сплачувати за него. Зароботокъ уменченый... Видѣвъ хто де таку підлоту !!!!

Зъявився вонъ вже й на порозѣ, за нимъ ишла его жѣнка, Аннета и два сыны, Кльодъ и Никола.

Розпнука обгортала всѣхъ чимъ разъ глубше. Жѣнки плакали; дѣти прислухувалися перепуджений. Такій самій крики залягали цѣле село — плачъ дошибався зъ усѣхъ бокобѣ. Селяне вертали зъ жнива: они ставали тай скрикали:

— За день лѣсовои роботы дванацять су!

Рубачѣ, сплавники и вуглярѣ спускали очи въ землю, о жнивѣ ніхто вже не думавъ бѣльше; градъ може выбити разъ только жниво а знижене зароботку тревати буде довго, передовсѣмъ що дѣдичъ — все одинъ, и вѣдь его постановы всѣо зависить.

Сидячи на лавцѣ, підперши голову руками, батько Иванъ мовчки дивився въ землю. Ажъ вже на-остатку, якъ зъ крикобѣ зѣйшло на риданя, якъ жѣнки стали обоймати свои дѣточки, приговорюючи:

— Що теперъ буде зъ вами?

Ажъ тогдѣ вонъ зводивъ свою голову тай казавъ:

— Що поможуть всѣ тѣ крики? Всёо, що Тібо
намъ розказавъ, мы знали здавна. Прѣграє пань въ
карты, мы мусимо за него платити; выкине за вѣкно
грошѣ, намъ треба платити; буде вонъ дворы та сады
 заводить, немовь король зъ Версаля, се такожъ на нашій
 кешенѣ; розтратить на розпустныхъ жѣнкахъ, то зъ
 нась того зѣдре... убогій народъ платить за всю!...
 Такъ, мы всю то знаемъ, та щожъ дѣяти ймемъ? Жа-
 луватися на дѣдича лѣсобѣ и вѣдъ? Тажъ увесь свѣтъ
 знає, що мы нічого не значимо, що нась ніхто не то
 слухати не буде, але навѣть зглянути на насъ не зво-
 лить. Ще що: якбы дѣдичъ довѣдався, що мы на него
 вѣдважилися жалуватися, то вѣднявбы намъ зовсѣмъ ро-
 боту и выгонивъ зъ села. Чи не правду я кажу?

Тібо ходивъ вздовжъ и впоперекъ комнаты; вонъ
 не вѣдновѣвъ и слова.

— Глядати роботы въ якомъ будь другомъ мѣсци,
 — продовжавъ старый Иванъ, та де єи глядати? Чи
 въ якого дѣдича десять або пятьнацять миль зъ вѣдси?
 А вы гадаєте, що тяготы, неправды та вимоги не
 всюди такій самій? Чи графы Сальмъ, Дабо и інчий
 лѣпше платять, якъ нашъ дѣдичъ? Або, напослѣдокъ,
 чи на вѣсть о зниженю платы въ Дозенгаймъ, не зни-
 зять ѿ въ цѣломъ лѣсномъ окрузѣ?

Старый ждавъ вѣдновѣди, но надармо.

— Коли мы слабшій вѣдъ усѣхъ, коли мы не мо-
 жемъ ній жалуватися, ній змѣнити свого житя-бутя,
 бѣдній мої дѣти, то мусимо покоритися. Щожъ, мусимо
 ще бѣднѣйше жити, якъ доси жили.

— О! сказала мати Анна — чи можна вже бѣд-
 нѣйше жити, якъ мы жили? Зъ чого ты, Иване хо-
 чешь урвати въ нашомъ житю?

— Не я хочу того! — бувъ одвѣтъ зрушеного

старця. — Я не хочу того, а только кажу, что то до-конче такъ бути мусить; инакшои рады нема. Якъ хто знае, якій инакшій спосібъ, — най выскаже.

Поглянувъ на Тібо; зять мовчавъ, опустивши голову, вѣдакъ сѣвъ и задивився въ синю далечь.

Стара сестра Тереза поставила на столъ невеличку мыску зъ бараболями. Въ сусѣда чути було та-жъ плачъ.

— Ну, — сказавъ смутно батько Иванъ — сѣ-даймо та єджмо. Треба розглянутися, потерпѣти и об-думати... Може навнослѣ таки намъ Господь якось до-поможе!

За колька хвилинъ сидѣли уже за столомъ русавій та сивій головы, задумчивий и печальній. Въ ряды-годы вѣдверталася котрась зъ жѣнокъ та обтерала слозы, що ще зъ очей виступали. Тібо сѣвъ зъ заду, коло своеї жѣнки; въ рукахъ державъ колѣно одної ноги и думавъ, звѣвші очи въ стелю та затиснувши губы. А въ кругу, освѣченому лампою, можна було бачити маленький ручки, що опускалися то зновъ піднималися вѣдъ миски зъ бараболями.

* * *

Таке-то було житя въ „добрій давній часы.“ Монахи и дѣдичѣ всѣмъ хдиснувалися а народъ не мавъ нічого, хиба одну надѣю на Бога.

Революція всю то змѣнила: она знесла привілье, постановила громадянську рівність и вѣддала хлѣборобамъ ту землю, которую они черезъ дванацять столѣтій обробляли въ хосенъ шляхты и поповства.

Чому жъ селяне не голосують, якъ мѣській ремесники, за розширенiemъ правъ чоловѣка и за рецублікою, чому они не голосують противъ королѣвъ? Чи имъ жаль може панщини, дачки за соль, есыщины,

великої й малої десятини, подушного, дачокъ зъ млынѣвъ и виноградникѣвъ, жаль имъ королевскихъ податкѣвъ и тысячей инчихъ, що каменемъ тяготѣли на ихъ дѣдахъ до 1789 року? Нѣ! Они безталанній не знають історіи нашої великої Революції; ихъ нічого не учили, хиба катехиза та бібліи и ту то именно причина всѣхъ нашихъ бѣдъ и золъ: *Проспѣтити народъ, подати му історію его батьківъ-предківъ, — утвердити демократію на твердой скам'ї нації. Інакше не буде намъ спасеня.*

До дѣла, отже, всѣ щирій люде! Станемъ писати и говорити до сѣль языкомъ простымъ, яснимъ и сильнымъ, щобы селяне наасъ поняли. Покиньмо надобній фразы, та звучній слова. Правду кажу вамъ: зъ всѣхъ книгъ, що печатаються въ нашої Франції, не знайдешъ й одної, понятної нашему селянинови. Остерегали, писали по книгахъ о грозячомъ злѣ: дарма, не помогли ній передостороги, ній письма. На невѣжу засуджений народъ голосувавъ въ хосенъ експлюататоровъ своихъ, інтригантовъ и честолюбцївъ!...

Ту именно заключається тайна всього нещастя и злidiївъ, якій на насъ впали за сѣмдесятъ лѣтъ!

III. Выхованье Феодала.

1.

Коли мовъ крѣзъ сонъ згадаю першій хвилѣ моего дитинячого вѣку, — розказувавъ полковникъ Зигфридъ, — та наче бачу самого себе, маленького, на рукахъ старого барона Оттона фонъ Майндорфъ, дѣдича Віндлянду, моего поважного дѣда. Бувъ то старець, ростомъ высокій, сухорявый и жиловатый, зъ бѣлыми вусами, горбого носа, очи ясно синій, а про своихъ шѣстъдесятъ роковъ держався такъ просто, немовъ молодый парубокъ. Вонъ ходивъ въ походѣ зъ Французами на республіканцївъ 1792 р. підъ Брунсвікомъ, 1806. підъ Люї-Фердинандомъ, що полягъ убитый при Сальфельдѣ, 1813., 1814. и 1815. підъ Блюхеромъ а про всю тес: про свои раны и славній дѣла не мігъ вище піднестись надъ ступень ротмістра. Достойный старець въ великомъ жалю разъ на-разъ відказувавъ на невдяку Гогенцолернівъ и проживавъ собѣ самъ у своїмъ старинномъ замку віндляндскому, близько Кюрішгафъ, на березѣ Балтику. Утративши моего батька, що служивъ підъ его приводами, въ бою підъ Ліні въ Бельгії, и похованавши мою матеръ, зъ Цюльпіха родомъ, що вмерла за батькомъ, не винѣши горя, — вонъ, дѣдъ мой, взявъ заразъ по вѣйнѣ відпустку, тай злюбивъ

си дуже пробуванье въ самотинѣ, у своѣмъ прадѣднѣомъ замку, де разъ-у-разъ нагадувала му ся слава фонъ Майндорфовъ и величнѣсть ихъ изъ-за щасливѣйшихъ часобвъ.

И ось тутки то мы проживали у звалищахъ стареного гнѣзда, подполокуваного хвилями морскими, а при нась бувъ ще старый Яковъ Райсъ, давный дѣдовъ ордонансъ изъ жѣнкою, бабою Христиною; они обое були въ нась на службѣ. Мы заходилися дѣйсно убого, бо шляхоцкій посѣлости моего дѣда загрузли були зовѣмъ въ ипотекахъ; вонъ бувъ довжникомъ всѣхъ либонъ жидовъ, що только ихъ было въ Нѣмеччинѣ та въ Польши; вонъ ненавидѣвъ на смерть того наслѣнья и казавъ, бувало, що жищицѣ мерзени ради, щобы его довги разъ-у-разъ большѣли, бо вни тогды входили бы его дѣдизну, эъ котрои приходы судъ займавъ вже й такъ чимало роковъ. Мой добрый дѣдъ, поки бувъ молодый, любувався въ забавахъ, якъ кождый бравый живибръ, и не давъ тамъ о завтра въ военныхъ походахъ, — а теперъ приишлося спокутувати давній гульнѣ, сплачувати довги.

Коли старый о сѣмъ думавъ, то губы его затискалися, нось загинався а кулаки ажъ корчилися вѣдъ люти; вонъ проклинавъ и огидивъ цѣлу Юдею эъ батька на сына, вѣдъ Авраама ажъ до послѣднѣого лихваря эъ Франкfurта. Я одинъ лише мѣгъ го розвеселити и розсмѣшити а то тогды, коли вонъ мене бравъ и выносивъ на гору, на старій галеріи, эъ вѣдки крѣзъ каблуковій прогалѣ видко було кораблѣ при морскомъ узберѣжью, ажъ бѣломъ вѣдъ пѣны, та чайки рыбацкій, якъ эъ далека стягають нѣводы, або якъ вже надъ вечѣръ допадаютъ берега.

Тогды, спершия лѣктями на край варcabовъ,

вонъ промовлявъ до мене: „Слухай, Зигфридъ, и тямъ си!... Вся земля сеся и всѣ тѣ воды просторїй були колись нашї. Тотї кораблї, що онъ плынуть въ долину зъ розпущенными вѣтрилами, платили вѣдкупъ колись за тес, що вплывали до пристани; он-тї чайки мусѣли намъ давати часть рыбы; вѣдь рыболовныхъ заводобъ, де солиться, будиться и маринується рыба, припадало намъ и за соль и за дрова и за пѣсковинье. Тї хлѣборобы-селяне, що оруть, сѣють и збирають, мусѣли все давати намъ пайку зъ жита, ячменю, хмелю, колопенъ; они намъ вѣдкладали мяса, яець, ярины; мы мали зъ усього частку, мы були панами всього! Мы самї только мали право полювати, нашї конї и лишь нашї псы гонили по лѣсахъ даніеля, лиса або вовка; нашї только човни заганялися ажъ у глубъ лягуновъ кюрішгафскихъ, піднимали хмарами, стаї дикихъ гусей, качокъ та лебедївъ; мы тогди настрѣлювались ихъ тысячими штукъ. Мы самї лишенъ мали всѣ тї права, бо мы йдемо зъ шляхоцкого роду Вандаловъ, першихъ пановъ краины, идемо зъ шляхоцкого роду завойовникобъ. Розумѣешь ты тово, Зигфриде, моя дитинко?“

А я розумѣвъ; мои очи ввикали глядѣти на всьо то, якбы на мое питоме; я бажавъ мати пташки и рыбы и чайки и рыбарнї и мѣста; я вѣдвѣчавъ дѣдови: — „То всьо Зигфридове, дудусю!“ — а серце старого тѣшилось, — вонъ бувъ уже такій радый, та-кій радый!

„Такъ, правда, говоривъ вонъ, зрушеный; хитрї лукавцї всьо въ нась заграбили, та треба наше назадъ вѣдь нихъ выдерти: хлѣборобъ мусить робити, рыбакъ рыбалити, купець торгувати а жидъ красти-туманити для шляхтичевъ-потомкобъ старого Майндорфа зъ зелїзнымъ зубомъ!“

Вонъ мене обоймавъ, очевидно гордився мою заранною понятливостью и зновь мя бравъ лице против лица, клавъ мое рамячко на свое плече, и казавъ до мя: „Скуби ми вусы, Зигфридъ, я довольный тобою, зъ тебе славный хлоцакъ!“

Була то душа чиста, ясна и постоянна.

Староденний замокъ, бачилось, туй-туй валитися хотѣвъ, ожь дѣдъ покинувъ болышу его часть и заселивъ одно крило, що ще добре удержаналось, бо башта го заступала передъ побнѣочными вихрами. Простора свѣтлица высока и склеплена, пять комнатъ ще добре захованыхъ, зъ вѣкнами на пристань, и стара пекарня, зъ величезнымъ коминомъ, рѣзьбами украшенымъ — то було цѣле наше замѣшканье. Въ долину, стайнѣ вѣдчиналися на просторе подвѣре, куда мы сходили по сходахъ зъ гранітными поручами. Высокій вежѣ накидували вѣсю своею тѣнью; зглянувші на тее, робилось чоловѣкови якось понуро, гей польочно; такій згадки не забываются, не затираются нѣколи. Я ще й доси бачу велику свѣтлицу, а въ ий старѣ, вытертї ковры, столъ дубовый, збрю дѣдовъ, порозвѣшувани по каменныхъ стѣнахъ по-обобѣч дверей, вѣкна въ горѣ въ острый каблукъ заломаны и море въ далечи, що розбиваеться зъ гукомъ на рафахъ; й доси бачу пекарню — огонь на ватрѣ курбелиться дооколъ кѣтла присиленого на гакъ, бачу стару Христину — сидить она при печи пѣдъ зачадженымъ коминомъ; разъ-у-разъ робота въ неи: або справляе яку ярину, або скубе птицию або шкrebче щербатымъ тупакомъ рыбу. Она була дуже стара, жовта, зѣ зморщинами на лицѣ, мовь столѣтия циганка, волосе, якъ льонъ, широкій кешеній на клубахъ, жмутъ ключовъ за поясомъ, хустинка на вязахъ, — все поважна, зъ розвагою, а прецѣ бесѣ-

длива, любила вна розказувати старій-старезній історії про замокъ, про появу дрохливыхъ огниківъ, про бѣлій кролики, про свои прочутя смертній; — а на дворѣ заверуха гуде бувало, бо то дѣялося осіннои поры або зимовои, по довгихъ якъ море, вечерахъ. Такъ, я бачу ѿ й Якова Райса передъ нею; его крижѣ худї, ноги выгненій, стара шапка войскова злѣзла ажъ на вуха, чоботы зъ выкривлеными запятками, зъ довгими зелѣзными острогами, люлька у него все въ товстыхъ, сивыхъ вусахъ. На дворѣ, море спѣває свой имнъ споконвѣчный и своими стогнами неначе вторує страховитымъ історіямъ Христины.

— Га! — скаже бувало Яковъ; — всьо се може бути... Я самъ, бувало, маю все прочутя на передудни великои сѣчи и завтра якъ разъ дѣйсно гибла безличъ людей...

Вонь говоривъ и зъ виду его було видко, що вонь вѣривъ въ души у всьо тес; але коли історія була надто вже незвичайна и неймовѣрна, вонь тогди жмуривъ скоса око въ м旤й бокъ, идѣ менѣ, немовбы говоривъ: — „Не йми вѣры сему, Зигфридъ, стара плете сухого дуба!... Бѣлый кроликъ, то було не що інче, а котъ на крѣвли або отъ соболь на древотни де пôдъ рôщемъ.“

Але я бувъ бы слухавъ Христининихъ казокъ по цѣлыхъ довгихъ годинахъ; та була одна рѣчъ, що ще бoльше мене радувала. Ахъ, яка охота, яка радостъ була для мене ити зо старымъ гузаромъ давати нашимъ конямъ обрóкъ и вести ихъ до пойла. Я бувало не стерплю, сиду на одного зъ нихъ — а у насъ було троє коней, всѣ троє гарній, що любо; конѣ, то була ще одна роскoшь, якои собѣ дѣдъ позволявъ. — „Держись мoцно, Зигфридъ, кликавъ до мя ветеранъ;

узду бери въ лѣву; то, якъ ты колись поведешь передъ своего полку: зведешь дѣ горѣ шаблю а сурмачѣ ударить въ сурмы на походѣ: гонъ!... гонъ!... гонъ!..“ Яка то роскѣшь, яке щасте выгравати себѣ коникомъ, легкимъ бѣгцемъ — по затишнѣмъ подвѣрью, у ходочку!

Прочай части замку лишились пустынею, дверѣ позапиранѣ, а вѣкна безъ шибъ; вороны та вѣрлы морскій сидѣли по гзимсахъ вихромъ критилися по надъ усѣма поверхами, скрегочучи и драпаючись — ихъ нечистота бѣлѣлась всюда по кантахъ будовлѣ; у запущеныхъ свѣтлицахъ було повно гнѣздящихъ, нѣкто нѣкогли ихъ не полошивъ а зимовыи вѣтеръ, втискаючись мѣжъ звалища завывавъ дико а море ще домѣшувало свои стогнучи гуки.

Колько то разѣвѣ въ моїй комнатацѣ въ глуху нѣч, заслухаюсь бувало, забуду ся и нѣчо не чую только свистѣніе побнѣочного вѣтру крѣзъ незличимѣ розсѣлины старого замчища. Тогда пригадувались менѣ нагле історіи Христины и я думавъ, що помершій душѣ лазять вѣдалеки по незмѣримыхъ коритаряхъ! Я дуже боявъ ся; на щасте дѣдова комната межувала зъ моєю — дверѣ все стояли на розтвѣръ а голосне храпѣніе старого мене успокоювало. Вѣнъ спавъ сномъ спокойнымъ а я себѣ мѣркувавъ: — Якъ духи прийдутъ, я стану кричати... Дѣдъ здойме свою шаблюку!...

Шабля дѣдова и пистолѣ додавали ми вѣдваги; зъ дѣдомъ, я бувъ бы либонь всѣмъ духамъ, колько-бѣ ихъ тамъ було, не подався. Але таки разъ у вечеръ черезъ тотй духи прийшло до великого дива; нѣкогли ми тес зъ памяти не зайде. Лише що першій снѣги впали 1822 р.; менѣ тогда бувъ десятый рѣкъ. Оба, дѣдъ и я, такъ у змеркъ вже, вечеряємо вкупѣ, якъ

шо-дня; на столѣ свѣтилася лампа на бронзовомъ три-
ножку. Яковъ намъ услугувавъ, то входивъ то выхо-
дивъ съ посудою до пекарнѣ. Тогда якъ то все бу-
вае при змѣнѣ пôръ року, море було велике-буриливе,
снѣговѣйница била у вѣкна. Мы вже мали вставати
вôдь вечерѣ, — ажъ ту наразъ, брама, поперта ви-
хромъ зъ грехотомъ розперась — а я побѣлѣвъ якъ
стѣна, и скрикнувъ: — Майндорфъ зъ зелѣзнымъ
зубомъ!

На таке, дѣдъ зъ великого дива поставивъ пугарь
на столъ, нахмурився и поглянувши на гузара старого
запытавъ го: — Що то має значити? Чого дитина
зъисається зо страху?

— То Христина набылила дурниць дитинѣ, выникавъ
старый жовнѣръ и пустивши выходити заперти браму.

— Христина! — громко закричавъ у гибѣвъ дѣдо.
Щасте має, що нема еи тутки, бо безголове їй, вязы
скрутывымъ бабѣ... Най ми бôльше того не буває!...

Вôдтакъ утихомирюючись и звертаючись до мене,
такъ словами промовивъ: Слухай, Зигфриде и добре тямъ
си слова мои: Майндорфъ зъ зелѣзнымъ зубомъ умеръ
уже тому шѣсть сотъ роковъ — а умерлій не верта-
ються нїколи; тобѣ ся щось причуло, то вихоръ свище
по морю... А ту ось — мовивъ, показуючи на високї
вѣкна за покотомъ, то бѣлій то чорний, — то вѣтеръ
снѣгомъ шарить у шиби; нїчо інче... Нема духа безъ
тѣла. Тї, що товкують о душахъ умерцївъ и що вѣ-
рять въ нихъ, то дурнї-туманы. Розумѣєшь?

— Розумѣю, дѣдуся.

— Добре, возьмижь заразъ сесю лѣхтарню, я ти
гнеть вôдчиню великий коритарь, и ты пôдешь самъ
вздовжъ него, ажъ дойдешь до самого краю, до старої,
Фронтової башти. А я туй лишу ся и узрю свѣтло

симъ вѣкномъ — ожь якъ прийдешь до башты, закличь, що можешь голосно: — Майндорфе... Майндорфе зъ зелѣзнымъ зубомъ, яви ся! — Розумѣешь мя? Якъ того не зробиши, то ты не зъ стародавнаго рода зово-йовниківъ, то ты боишися,... а чоловѣкъ шляхотный не знає боязни!

Я вставъ и не вѣдѣчаючи й слова взявъ лѣхтарню. Дѣдъ знявъ зъ кѣлка ключъ грубый, що висѣвъ мѣжъ его зброею и пѣшовъ самъ отворити ми старинну галерію лицаровъ. Заверуха вдералася до того будынку въ звалищахъ, свѣтло мигтѣло середъ темрявы. Я хотѣвъ бѣчи, та дѣдъ здержавъ мя: — Поволи, поволи йди! Тѣ що бѣжутъ, бояться,... вни падуть!... Позирай ся на звалы!...

Теперь я ступавъ самъ. Каблуки склепѣннїй йшли за покотомъ; широкї плыты, покрыты морскими зелами та остю рыбачью, що нанесла птица до старой руины, своеи домовки, не вѣдывались пѣдъ мою ходою, я толочивъ той гнѣй — я бачивъ только, якъ тѣнь стовповъ промигувала по склепѣнию, якъ часомъ ворона, занапастована у сиѣ, розновила крила и запрошаувалася въ заверусѣ, въ мороцѣ. Такъ проминувъ я одно по другому всѣ вѣкна, балюстрады, купы гнилыхъ ростинъ, и инчихъ послѣдковъ гниющихъ, вѣдъ которыхъ разходився вонячай сопухъ, хочь якъ були высокї пѣдмурованя, и хочь вѣтеръ замѣтавъ всю сиѣгомъ; а въ великой баштѣ, я піднѣсъ лѣхтарню и перевѣвши духъ ставъ кричати, — и въ той хвили зробилось менѣ якось маркотно, бо історіи Христини якъ разъ пригадались менѣ: — Майндорфе, зъ зелѣзнымъ зубомъ,... Майндорфе зъ зелѣзнымъ зубомъ,... яви ся!...

Але, только разнаразъ гудѣла заверуха та выли хвилѣ, бочись обѣ камѣнну скелю, — нѣчо не вѣдовѣ.

дало, нічо не кивалося. Я державъ малу ручку надъ лѣхтарнею, щобы вѣтеръ не задувъ свѣтла; вѣдтакъ ще разъ того само прокричавши, вертався я поволи, нога по-за ногу, крый Боже крыхту пôдбѣчи;... въ друге промайнули ми передъ очима стовпы и я увойшовъ до дѣдовои комнаты. Дѣдъ не сказалъ ми нічого, ніякои похвалы и поводився зô мною такъ, мовьбы то я й нічого, лишь рѣчъ звычайну, повинну сповнивъ.

— Сядь си, Зигфридъ, — вповѣвъ ми; — вѣтеръ шумить душе, правда?... на дворѣ студень?...

— Аякже, дѣдуся.

— Ну на, напай ся хлопче.

Наливъ половину чарки и я выпивъ одnymъ духомъ до дна.

— Щожъ, ты кликавъ Майндорфа? — запытавъ зъ бсмѣхомъ.

— Кликавъ дѣдуся.

— И вонъ не приишовъ!... Га, бувъ то своего часу удалець вѣдь свѣта; ге-ге! кобы то ніколи дармо его не кликати, кобы то вонъ зъявився въ своімъ шоломѣ та зô своимъ булатомъ, якъ колись то бувало!... Та дарма!... вонъ умеръ — и найгнілѣйшій ледащо, найнікчемнѣйшій жидуга мôгъ бы не збоятись его нынка и не зрушилъ ся его порохъ. Що то може смерть, Зигфриде! Вѣдь нащадку свѣта тысячѣ міліардовъ людей умерло, и ні одинъ не вернувъ, ні одинъ! То ясный знакъ тому, что смерть концемъ усього, та що нічого нема потому. Спамятай си добре те въ головцѣ твой, то ключъ до решты...

Сказавши то съ повагою въ лицѣ, дѣдъ уставъ; вонъ пôшовъ на коритаръ замкнуты великий дверѣ, вернувъ незабавки и сѣвъ зновъ при столѣ — вѣдтакъ мы скончили вечерю, вонъ уповѣвъ ми добрانочь, посля звычаю, и мы полягали спати.

2.

Зъ малечку дѣдъ научивъ мя читати, показавъ ми початки рахунковъ; но вѣдъ сего дня, узявшися учити мене наукъ реальныххъ. Що ранія, по снѣданку, мы сходили до конюшнѣ и вонъ самъ учивъ мя верхомъ ъздити: учивъ мя зразу зауздати коня, сѣдлать, заарканити. Я бувъ ще надто малый щобъ-то мочи досягнути сѣдло привязати або узду закинути, вонъ менѣ помагавъ, защѣпавъ спряжки, всѣо посля методы, объяснивъ ми, на що кождый ремѣнчикъ, показувавъ, якій хосенъ зъ нього. Вѣдтакъ говоривъ ми о прикметахъ породы кѣньской и учивъ мя постерѣгати добре всяки хибы. Посля тыхъ толкѣвъ, мы вскачували на сѣдла и вганяли довкруги чи то берегами, чи по лѣсѣ. Неразъ мы пускали ся ажъ до мѣсточка Віндляндъ, — давно колись оно належало до замку, а теперъ разъ-у-разъ пустошѣло а мало значбнѣе только задля гандлю: колька купцѣвъ великихъ тамъ поселилось; и. Штремдерферъ, що найлучше мався на всю сторону, властитель корабля, построивъ тутки пышный заводъ для вудженя и маринования рыбы; вонъ мавъ свои чайки, великій домъ, найкрасше село, боднарню, урядниковъ. Зъ ловлѣ рыбы-осетрины и розсилки кавяру у всѣ части Нѣмеччины мавъ великий приходи. Бувъ то чоловѣкъ ставный, одягъ на нему простый, але богатый, широка шапка зсунена ажъ на брови, фавориты брунатній, розчухраній докола мушкулистыхъ лицъ — вонъ все дѣда витавъ „паномъ оберштомъ“ фонъ Майндорфъ, скоро лишенъ го забачивъ, але спокойно, безъ піякои облесности, ма-
сности на твари, майже якъ рѣвный рѣвного.

Дѣдъ ненавидѣвъ того чоловѣка; вонъ вѣдовѣдаючи на его привѣтъ подносивъ нагле кашкетъ зъ на палецъ wysoko а лице его коло ока ще бѣльше морщи-

лося. Такъ само поводивъ вонъ и зъ другими промысловцами и крамарями — и не стаючи въ розгойти ѿхати бувало говорить: „Слухай, Зигфриде, всѣ отей люде, передъ находомъ Французовъ въ 1806 р. були нашими рабами, були прикованы до нашей землѣ; мы могли на нихъ накладати податки, а навѣть ихъ продавати и они не мали до кого обернутися, не мали де доходити справы. Въ тогдышну пору ихъ одягъ бувъ: сорочка зъ грубого, зробного полотна, безъ ковнѣра и штаны широкі въ лѣтѣ, а въ зимѣ кожухъ; волосе ихъ звисало гирою ажъ до бровъ — то було знамя ихъ неволѣ — рабства. Нынѣка вся tota голота одягаєсь въ добре, туге, сине сукно, натягне собѣ камізельку на широке черево, зонне ти ся подуфало на пяты: — Гмъ! гмъ!... — дивиться тобѣ въ лице, и не потупить въ землю очей, — немовъ бы ось хотѣвъ сказать: — Я, панъ Штремдерферъ, богатый властитель корабля! За честь собѣ майте пане баронъ, що васть перше здоровлю; я только вѣддаю довгъ кречному звычаеви, но я мѣгъ бы, рѣчъ яснѣйше взявши, й залишити тое, бо моя каса повиѣша, нѣжъ ваша — мое имя звѣстне по всѣхъ канторахъ Гамбурга, Бремы, Любеки, навѣть у Ліверпулю и Менчестрѣ въ Англії; моя пѣднись значить много а мои продукты мають покупъ на торговици лондонской. Я тому только упередъ васть здоровлю, бо се старый звычай, а впрочемъ мои дѣти будуть конче колись служити а вашъ молодчикъ буде ихъ офицеромъ; все то добре, не дуже роспадатися надъ самолюбію, а ще именно, коли тес нѣчого тобѣ не дае...“

Такъ говоривъ дѣдъ мой; вѣдтакъ розрегочувавсь на цѣле горло и кричавъ: „Ануко, часокъ въ гальонъ... Держись мѣцно, Зигфридъ! Всѣ то може змѣнилось;... треба, щобы змѣнилось конче... Охъ, мы стратили бо-

гато,... тіи Гогенцолерны дорого нась стояли! Но кобы они лише додержали своихъ обѣцянокъ потому, кобы намъ вернули въ-стократъ то, що мы мусѣли имъ вѣд-ступити въ часѣ нещастя,... кобы они на ново утвер-дили нашу новагу на ширшихъ основахъ,... то ще да-лобы ся може забути имъ,... богато они намъ лиха за-подѣяли!... Та треба только, щобы великий чинъ удав-ся,... треба, щобы нитка пруска получила у одну цѣлу Нѣмеччину... То першій постановкъ. Вѣдтакъ мы вже побачимо, що дальще!...“

Я слухавъ тіи високї гадки політичнї, що геть-то переходили ступнѣ моего образованїя, но они навер-тались неразъ менѣ вѣдъ того часу и я неразъ диву-вався бистротѣ умн旣ї и невстрѣчно справедливымъ толкамъ нраведного старця.

Разъ коло першої чи другої години вернули мы на замокъ, конѣ роззубелавъ, вызгребувавъ и обмивъ губкою при нась Яковъ а вѣдтакъ пошли мы, я и дѣдъ, до бібліотеки, котра була въ его роботномъ кабінетѣ, обѣочь великои салѣ и мы взялисѧ до інчихъ наукъ. Вже прийшовъ бувъ часъ учитись языкіовъ, історії, географії, математики, щобы бути принятимъ до школы кадетовъ королевскихъ, де я мавъ право вступити зовсѣмъ безплатно; але треба було упередъ здати екза-менъ острый а дѣдъ бажавъ ще й вѣдлично, якъ то и вонъ зробивъ го передъ сорокъ и пятьма роками. — „До вѣйни, — говоривъ вонъ бувало, — а именно при легкїй кавалерії, де я можу тебе ще моимъ старымъ товаришамъ представити, перша рѣчъ, котру конечно знати треба, се языки; треба умѣти говорити ними, що можъ гладко, бо неразъ прийде на вѣйнѣ не одно розвѣдати хитриво у жителївъ тамошнїхъ, та не збу-дити въ нихъ недовѣрья, розпитатися про шляхи,

стежки, про становища вражои арміи и розумѣеться все треба мудро перехитрити: представлятися за своего, приятеля. Треба такожъ умѣти плавко читати, щобы борзенько дойти переписокъ, перехваченыхъ на постанкахъ, депешѣ куріеровъ, которыхъ задержиться — треба зѣ вѣсого того змѣсть ясный, короткій а докладный передати штабови. Розумѣешь того, Зигфридъ?

„А перша бесѣда, которую мы повинни знати, мы Прусаки, то бесѣда французка, бесѣда нашихъ вѣдьчныхъ вороговъ. Фридрихъ II. нїколи не писавъ инакше, якъ по французки; вонъ окружався французами а они, недоумы гадали, що ось-то вонъ чинить тее зѣ величания ихъ генія; вонъ писавъ книги, якъ *Anti-Machiavell*, щобы ихъ увѣрити, що вонъ, Фридрихъ, не способный ити за ідеями того хитрого Италіянца та що вонъ го рѣшучо засуджувавъ. Алежъ того не було му зовсѣмъ на завадѣ ити въ слѣдѣ за ідеями тими черезъ цѣле жите, и такъ розширити на всѣ боки границѣ, де только можна було, зѣ стратою сусѣдовъ — а запевнюючи собѣ прецѣ славу фільософа, морального владѣлца, и найгречнѣйшого въ свѣтѣ чоловѣка. Кажу тобѣ сесе противъ того, дитинко, щобы ти показати, що перша рѣчъ, то ошукувати вороговъ своихъ а щобы ихъ лучше знати ошукати треба умѣти добре ихъ языкъ.“

Давши менѣ тую справедливу науку, — неразъ вонъ ми є повтарявъ, — зачали мы читати *Gipparkhia* Ксенофона, въ гарномъ перевоцѣ Геля, текстъ грекій а перекладъ латинський обѣчъ. Дѣдъ зновъ обѣ сї мовы а именно латинську, котрою писавъ легко, якъ всѣ учений тои поры. Тогда по латинському выдавались всѣ книги научнїй; учивъ мя латини ходичи и радо говоривъ зѣ мною; щобы улекшити ми розмову, казавъ

ми выучувати на память *Розмовы Еразма*; всѣхъ наукъ учивъ наразъ.

Такъ велося два роки, дѣдъ бувъ довольный моними поступами — и одного днія сказавъ до мене: — „Всю йде, якъ слѣдъ, Зигфридъ; нашій науки все поступають упередъ, але не треба ничого залишити, що въ житю здатися може: и такъ звичай є въ свѣтѣ: мати релігію — признаватися протестантомъ або католикомъ а навѣть жидомъ, якъ кому до вподобы. То всьо мало-що не на одно выходить; только добре то є вибирати собѣ релігію таку, котра бы найбóльше хдсна несла. У насъ, въ Прусахъ, король и шляхта релігії реформованої, у Франції и въ Австрії релігії католицкої; ідѣможь за звичаемъ, бо недорѣки мовлять, що безъ релігії, та не можь бути честнимъ чоловѣкомъ. Я закличу пастора зъ Віндліандъ; вонъ тебе научить краевої релігії, вонъ тобѣ скаже сповнити обряды, узаконеній звичаємъ у всѣлякихъ пригодахъ; я му заплачу ретельно и ты будешь лютріаномъ реформованимъ. У школѣ кадетской ты будешь сповнити всѣ релігійній приписы, бо король повнить ихъ дуже сильно, для доброго, бачь, примѣру; будешь ходити вѣдъ часу до часу въ церковь, співати-мешь тамки и то выстане.“

Вповѣвши только, що мало ми вияснити велику ваготу релігійної науки, дѣдъ пославъ Якова Райса съ повозкою по п. пастора Брандгорста. П. Брандгорстъ бувъ чоловѣкъ сороковыхъ лѣтъ, высокій, худий, волосе мавъ русе, якъ льонъ и рудій вѣка. Прийшовши до Віндліанду ставъ дуже острый въ релігійныхъ обрядахъ и звичаяхъ; только-ж я чувавъ доси. Вонъ прийшовъ отже въ чорній одежі, малій плащикъ на плечохъ, великий капелюхъ шовковый на го-

ловѣ немалой, поздренье его было довольно, за щастя си мавъ, що и. баронъ Отто фонъ Майндорфъ зволивъ выбрать его — на учителя релігіи для своего внука; то наддавало му чести и величности мѣжъ братію и овечками.

Саме тодѣ, якъ надѣздила карита, мы, дѣдъ и я, були на подвѣрю, я только що скончивъ лекцію їзды на коню — тутки мы повитали и. пастора; вонъ підходивъ до мене зъ привѣтами та пестощами. Говоривъ дуже добре; дѣдъ вѣдповѣдавъ му съ прихильною усмѣшкою. Вѣдти пішли мы великими сходами до бібліотеки, де и. Брандгорстъ, скинувши плащикъ и сѣвши собѣ при менѣ передъ коминкомъ — почавъ мя учити таки заразъ релігіи — толкующи менѣ о Бозѣ, о сотвореню свѣта въ семохъ дняхъ, о Адамѣ и Евѣ, итд., итд.

Дѣдъ під часъ лекції похожавъ собѣ за нами візможь то впоперекъ комнаты, схиливши голову, та руки склавши въ-окрестъ на крижохъ и слухавъ зъ повагою на лиці, не розтискаючи губъ. По першой главѣ и. Брандгорстъ велѣвъ ми повторити его объясненя, щобы переконатися, чи я всю гараздъ зрозумѣвъ; вонъ здивувався и зрадѣвъ моєю памятю потому здоровлячи мене и и. барона, вставъ, задягъ плащъ и попрощаючи насъ дуже покорно. Дѣдъ підвѣвъ го ажъ до дверей потому вонъ вже самъ зойшовъ по сходахъ и я зъ-висока, зъ поручьвъ, бачивъ, якъ вѣдавъ до кариты.

Такъ велося щось двѣ чи три недѣлї. Дѣдъ слухавъ усе, але не говоривъ нічо ніколи. Мы перейшли вже старий законъ, исторію Судей, Царївъ, Хроники и Пророковъ и прийшли до посланництва Христовогого, що наказує робінствъ людей передъ Богомъ, всѣхъ на-

зыває братами, обѣцює опрошенье грѣховъ, — що на-
учає підставляти лѣве лицо, коли тя хто вдарить у
праве,... и п. Брандгорстъ запалювався именно при
той высокой морали и говоривъ при томъ дуже красно-
рѣчиво — та мой дѣдъ, що доси только слухавъ, те-
перь наразъ здергався и знявъ таку рѣчъ: — „Весь
того, п. пасторъ, — промовлявъ вонъ тономъ мягень-
кимъ, — дуже добре для мѣщанъ, ремесниківъ та
хлѣборобовъ, що ихъ тамъ маєте у мѣсточку... Такъ,
ви добре дѣєте, що голосите имъ туту мораль, що на-
казуєте имъ повинуватися воли вище поставленыхъ,
щобы приймали удары — а не вбддавали та щобы спус-
кались, що на тамтому свѣтѣ, у вѣчности засього свѣт-
н旣 буде нагорода за ихъ підданство воли божої;
то дуже справедливо и дуже хосенно. Но инача рѣчъ
говорити и учити голодранцѣвъ, що йдуть вбдъ рабовъ,
зъ батька на сына высудженыхъ на роботу, а що и-
накше учити шляхотныхъ, идучихъ зб шляхты, ко-
трыхъ призначанье: рядити, панувати. Сесе ви повинній
добре въяснити и зазначити якъ дуже важне молодому
баронови, Зигфридowi фонъ Майндорфъ, щобы го опоз-
нати зъ его задачами и обовязками, бо всяка наука,
щобы була добра, хосенна и правдива, мусить прида-
ватися до стану особы, точки погляду мѣняться, якъ
станы змѣняються; — орелъ що бує у кругахъ небес-
нихъ не такимъ самимъ окомъ видить зело якесь на
лузѣ — якъ оселъ, що пасе!...“

П. Брандгорстъ, зметушився и не вбдновѣдавъ
нічого а дѣдъ говоривъ дальше: „Добре то собѣ зъу-
важте п. пасторъ, що церква ніколи грѣховъ не про-
щаля, противно: она все була неумолима проти воро-
говъ своїхъ; она ихъ проскрибуvala, тортуруvala,
огнемъ жегла, нищила на сѣмъ свѣтѣ а проклинала на

тамтôмъ, усе такъ, коли тôлько могла. Єи прикладъ повиненъ намъ прâвомъ стати! — А теперъ, вернѣмъ-ся до правдивои святои історіи и отъ я вамъ вновѣмъ, що всѣ вашій Патрархи и вашій Судьѣ въ Израили, що вы такъ ихъ выхваляете та величаете, то були лedaщї лїнюхи, що хотѣли верхъ водити въ народѣ, на-кладати податки и давати законы а не носити оружя. Инчий йшли до войны на рѣзню а они, — они лиша-лися дома буцѣмъ-то сторожити кивота завѣта, а по-кидали собѣ его красно, якъ приходило спасати шкôру, кôлько разбѣгъ Филистины верхъ узли. Народъ досмотрѣвся навпослѣ, що нимъ обладаютъ бабѣ; хоти-не-хоти мусѣвъ Самуиль пристати на тее, щобъ имъ настановити короля; але вонъ выбравъ, въ хосенъ сво-єи касты, правдивого непotrѣба, Савла, що въ пере-дудень послѣднои боротьбы, пôшовъ пытати рады у Пі-тии-ворожки, котра, якъ тата циганка, скована въ роз-пуклинѣ, далеко вôдъ станица напророчила му неудачу — и вонъ, пôд часъ кôлоту бойового, дурніакъ такій, стративъ вôдвагу и встремивъ самъ въ себе мечъ. Тожь усьо ясне, хиба темный-невидющій того не дôзд-рить. А Давидъ, то бувъ зновъ Бедуинъ вôдважный, хитрый, кровь у него кипѣла, якъ у бѣгущого араба того; вонъ разъ-у-разъ на конишибавъ собою то въ лїво, то въ право, рабувавъ, що захвативъ. Той юнакъ удалый узрѣвъ наконецъ, що конче мусить собѣ при-дбати яке-де певне пристанище, вонъ звернувъ свое око на Єрусалимъ; почавъ накладати съ поповствомъ, що стерегло своихъ привільеївъ и оно пôдчинило ему народъ. Давидъ, то найкрасшій примѣръ тому, до чого довести може чиста кровь первѣстныхъ родобѣвъ; вонъ заложивъ династію, вонъ ворога своего бравъ пôдъ бо-рону, заорювавъ его кости; вонъ живъ до преібзнои

старости лѣтъ, вонъ славився святымъ, его величали поетомъ, та при томъ вонъ и свѣта уживавъ, дбающій бувъ и о потребы реальній, позитивній истиновани. Осьде, пане пасторъ, приклады, пригожій для науки молодого шляхтича, тее было выбрати а не о Йонѣ, Илліи або інчихъ такихъ демагогахъ. Розказуйте собѣ на здоровлячко селянамъ о Йовѣ, Рутѣ и Воозѣ, о Товії; але говорѣть о Давидѣ, Мататіи, о Юдѣ Махавею людемъ военнымъ а вже ніякъ не годиться вамъ вказувати имъ правила, супротивній ихъ станови, котрой навчалибъ запащувати честь, отъ хотъбы й сесе: приймай ударъ а не вѣддавай го!“

Пасторъ збився зовсѣмъ зъ пантелику.

— Колижь, пане баронъ, — прооказавъ наостанку, — сесе приказанье написане на кождомъ листѣ Євангелія...

— „Въ Євангелію, — вѣдвѣтивъ дѣдъ вже опалисто, — е всѣо, только найти треба вмѣти. Христосъ не бувъ тымъ, въ кого вы вѣруете, — то бувъ чоловѣкъ шляхоцкого рода; вонъ ишовъ зъ Давида, и бажавъ стати царемъ израильскимъ. Вонъ стрѣбувавъ зворохобити народъ, щобъ вѣдтакъ оповѣстивъ го царемъ. Та ба! Римляне держали власть въ kraю; они вже були рѣшили именувати царѣвъ, та розумѣеться само собою зъ чужинецкого рода: Иродъ, Идумеець, накладавъ податки и дѣливъ владу зъ прокураторомъ Понтомъ-Пилатомъ. Попѣвство жидовске хбснувалося почасти підъ ихъ владѣньемъ, своими привильеями; оно понимало се дуже добре, що якъ народъ підойме ворохобию, то три-чирии легіоны римскій приайдуть го усмирити, място Єрусалимъ разграблять, а навѣть самыхъ поповъ або стреблять або въ неволю запродауть. И такъ попѣвство жидовске набралося пуду и

архієрей Каяфа зголосивъ на тайной радѣ сї памятнї слова: „Для добра всѣхъ най одинъ гине!“ Попы зробили доносъ о бунтѣ, лише що ставъ розгаратися, Христа ймили й заперли; его прихильники розбѣглися, они покинули нїкчемнї народного царя — его роспили на хрестѣ съ пôдписею іронічною, прибитою верхи хреста: „Ісусъ зъ Назарета, Царь Юдейскій“, того одно виясненое цѣлу історію. То неперечимї факты. Христосъ, щоби прихилити собѣ народъ, оповѣстивъ, на супереку всякимъ правиламъ здорового розуму и природы, що всѣ люде рбнї, якъ тї трекляти Яковини зъ 1793 р., що го прôзвали въ своїмъ новомъ календари „першимъ зъ санкюлотовъ“ и бажали приносити его науки. — Боже мой, вы-жь прецѣ, пане пасторъ, знаете сесе такъ добре, якби й я; на-щожъ та прô-шо тыхъ путаницъ? Голосѣть пôданьство та послухъ мѣщанамъ, ремесникамъ та селянамъ, то красно, прикрасно,... той народъ на того, щоби слухавъ!... Ale вказуйте зновь шляхтѣ рѣчи, придобнї ихъ точнї погляду.

„Мусите знати, що релігія, то інституція політична, рôдъ карности моральної, що пôдготовляє народъ до карности реальної. И, коли вже мы оцінилисѧ на той рѣчи, то я вамъ объявлю, що релігія католицка, апостольска и римска сповняє свою задачу лучше нашої: збороняючи народови читати Євангеліє, де надыблешь гадки найреволюційнѣйши; велюючи вѣрити у всю тее, що наказує церква, безъ розбору, бо инакше пекло; заказуючи попамъ женитися, щоби ихъ привязати виключно только до свого стану, зробити зъ нихъ борцївъ нї за яку родину, нї за яку країну, а только за свои знамена; силуючи вѣрныхъ до сповѣди грѣховъ, щоби добре заздалегдъ всякий бунтъ вы-

нююхти; задержавши латину у всѣхъ священыхъ дѣйствахъ, щобы ихъ гадку укрыти передъ невѣжами а затримати въ обрядѣ характеръ таинства, котре усе на нищихъ духомъ дуже вліе, тата релігія, то інституція політична дуже важна и дуже глубоко обдумана, безъ сумнѣву найлучша въ свѣтѣ. Доки она въ нась царювала, шляхта и поповство все були одна рука, людъ не пôддвигався. Папа и імператоръ часто вели вѣйны зъ собою; але монастырь а замокъ кромъ дрѣбныхъ тамъ, сусѣдскихъ несогласокъ усе були въ якъ найлѣпшой злѣгодѣ; божъ у нихъ було й одно спольне дѣло: не збудити въ худобѣ жадобы домагатися правъ своихъ и все тиснути згорблена хлопа до чорной землѣ. Коли си нагадаю тую славну епоху феодальну, де то кожда рѣчъ була на своїмъ мѣсци, посля права природного, то таки кажу, що Лютеръ, найперше наложивши безбожній руки на каріость церковну, — дарма, що присягъ бувъ єї заховувати, — сподѣявъ намъ лихо незагойне. Єго засады свободныхъ оговорѣть, свободы совѣсти, свободного объяснованія священыхъ книгъ, посля вподобы, — то всѣо вывернуло ладъ загальний въ свѣтѣ; Лютеръ то той правдивый родитель людскаго права, того дивоглядного евангелія голоты. Вонъ зручино склонивъ могучихъ на свой бокъ познавши ихъ страсти, вонъ дававъ имъ дозволъ на всю тое, чого имъ зборонявъ папа, затверджувавъ ихъ розводы и благословивъ трете або й четверте подружье, будивъ въ нихъ жадобы и усвѧщавъ ихъ страсти, що вже ажъ верхомъ переливались. Га, га! то бувъ не леда пташокъ зъ него! Та вонъ тогды каріость пôрвана. Тогда моральна каріость всю собѣ пôдчинила; нынѣ стало потрѣбно зновъ дужои руки; она приверне послухъ въ народѣ, она дастъ народови на-ново познati

своихъ пановъ и страшенну рожницию мѣжъ его вдаюю нѣкченою и дурною а вдаюю паньскою, котра зъ призначбя своего має держати го за чуприну. Та щобы до того дойти, перша рѣчь поповства буде, намъ у всѣмъ помагати; треба, щобы кождый учився релігії пригдно свому становищу. — — — Що ми було на гадцѣ, то высказавъ я словесно; теперки, пане пасторъ, продовжайте свою лекцію и старайтесь держатись моихъ думокъ.“

П. Брандгорстъ гнетѣбѣнко пошовъ за дѣдовымъ вѣзнакомъ; вонъ розводився о житю Давида, о лицарскому завзятю Махавейвъ; дѣдъ вынагородивъ му за его труды дуже красно и въ колькосъ тамъ часу потому, недѣльнои днини, я поѣхавъ зъ дѣдомъ верхомъ до Віндляндъ, на службу божу, и при вѣрныхъ одержавъ конфірмацію. П. пасторъ при той нагодѣ мусѣвъ конче вповѣсти сумну проповѣдь; бабы небоги плакали розжалобленій; потому по службѣ, я кинувъ два дукаты на милостиню. Вѣдтакъ мы выйшли на базарець, де Яковъ Райсъ чекавъ зъ нашими кѣньми, мы скочили въ сѣдла и вернули хутко до замку. Такъ то ставъ я христіаниномъ реформованымъ посля бажаня дѣда и посля старыхъ звычайвъ прускихъ.

3.

Посля сего дѣдъ крѣпко взявся учiti мене математики, найважнѣйшого предмету, котрий я мусѣвъ знати, щобы мя приняли до школы королевскихъ кадетовъ. Мы перейшли колька разбѣ аритметику, я єб тяминвъ доста; геометрія и альгебра такожъ належали до того. То були его любимій науки — а все того любиться, що добре знається; вонъ мя по цѣлыхъ годинахъ бувало, тримавъ при столѣ, ажъ вже опосля, ба-

уччи, що я неабыякъ змучився, закрикавъ наразъ, смѣючись: — Ну, Зигфридъ, буде на нынъка; кидаймо крейду, губку!

Я вѣдомо чиравъ. Мы сходили сѣдлать нашій конѣ, оба мы були щасливій. Той мужъ преславный, здавалось, молодиѣвъ; вонъ радъ бувъ усього мене навчити: плывати, верхомъ ъздити, ружьемъ звивати; бувало, конѣ женуть, що зарвати можуть, по узбережю; Яковъ геть-геть за нами а дѣль, бувало, кричить:

— Зигфридъ, я надѣюся, що ты будешъ першимъ мѣжъ кадетами въ школѣ; я надѣюся, що твои профессоры не будуть мали нічого бѣльше тобѣ показувати. Мое бажанье таке, щобъ ты бувъ хороший, смѣлый, спосѣбный и хитрый, якъ то я бувъ колись, трицять лѣтъ тому назадъ, щобы ты колись, якъ прийдеться добути меча на тихъ окаянныхъ Вельшовъ, що нась на-нї-на-що звели 1806 р., що намъ выдерли третину нашихъ привильєвъ своimi засадами зъ 89. р., я бажаю, щобы ты мавъ мôць сѣчи ихъ, якъ капусту. Я вмру вже доти безъ сумнѣву; та ты згадувати-мешь мене, тобѣ причуватися будуть мой громкі клики: „Вѣдважно, Зигфридъ, вѣдважно!... бий крѣпко,... криши,... рѣжь,... не даруй!... змиливанье, то дурний розумъ французкій!... Пали всьо, чого забрати не можешь!... рабуй!... грабь!... юначе..., то право военне,... що мечемъ добуте, красно набуте!... — — Ледацї!... накоили они намъ лиха своими людскими правами! Якбы не вни, ніколи баронови де Штайнъ не бувбы Фридрихъ Вильгельмъ давъ знести пôдданство аней не бувбы допустивъ голоты до урядовъ в旤сковыхъ и цивільныхъ, нї не булобъ того, щобы давній невольники могли нынѣ набувати шляхоцкї землѣ; нї не булобъ права громадскаго, щобы громады самї собї выбирали

урядникôвъ, и або мало ще иначи таки скверноты, котра вказує на нашу тогдышну проклятушу слабосилу. Ніколи Гарденберги не були бы всемълисиya наложити рукъ на нашу старинну конституцію!.. але треба було обѣцяти народови свободу, треба було признati му права, треба було наслѣдувати яковинську конституцію, щоби не дати цѣлому народови наасъ пôддержувати, зъ нами разомъ ити на пайдзникôвъ. Га! оттакъ то, такъ, треклятий наварили намъ хмелю;... але погоди, погоди... мы спустимо и вымуштруемо теперь нашiй гончiй собаки, вивчимо ихъ кусати, вщепимо неумолиму ненависть до Вельшôвъ! Разъ одинъ только кобы намъ удалися, — Нѣмеччина въ нашихъ кôгтяхъ а вся та проста диковинъ нѣмецка пôдъ нашимъ букомъ, тогды пôдемо мы туда, заплатити вже разъ тымъ рабовникамъ; наасъ буде пять або шесть на ихъ одного, бо вни за надто дурнiй, щоби чогось такого догадувалися та малися на оцбъ;... мы ихъ насѣчено безъ числа!... Спалимо ихъ Парижъ,... заемемо Альзацию, Льотарингiю, Шампанiю, Бургундiю, всѣ краины ажъ по оба моря; они будуть робити на наасъ, якъ ихъ предки робили чтиринацять довгихъ столѣтiй на Французбвъ!... Мы зъ корбнемъ вырвемо духа демократичного, мы вôдновимо и утвердимо строй феодальный и право природне ще разъ запанує; шляхоцкiй рôдъ завойовникôвъ, що розваливъ державу римску и заснувавъ всѣ династiї и всѣ аристократiї Европы, стане ще разъ паномъ Заходу.“

Мовлячи сее достойный мужъ затискавъ люто зубы, его вуса єжилися; вонь нагле, переводячи духъ, кричавъ: Напередъ!... Гурра!... гурра!...

Мы летѣли стрѣлами по узбережю; Яковъ ледво-ледво доганявъ наасъ. Неразъ, бувало, а найбôльше въ

сернию, коли то дуже великий спеки, дѣдъ любивъ вести мене до однои маленькои пристани, за замковымъ валомъ, и ту вчивъ мя плывати. Яковъ Райсъ зъ берега поглядавъ на насть, пускаючи дымъ зъ файочки, а достойный старецъ пробивався крѣзъ хвилѣ, дававъ нурка, обертаясь, и утѣшно, зза смѣху, воду подбивавъ кулакомъ менѣ въ лица и якъ мы були вже троха далеко вѣдь берега и вѣнъ бачивъ, що я вже змученый, промовлявъ до мя: — Слухай, дитинко, зѣприся рукою на мое плечѣ; правда, ты змучився?

— Змучився, дѣдуся.

— Ну! вертаймо назадъ до берега, але поволеньки, не надѣ силу... Знаешь, нѣчо нема гѣршого, якъ квапитися, не поступиться на передъ, бо спадеся зъ силъ; лучше поволи, зайдеться дальше...

Мовлячи тее все повторявъ: — Поволеньки, поволеньки!... — мы выходили вже на пѣсковинье, якъ двѣ рыбы, що кидаються до сонца.

Яковъ простеливъ нашій одѣгала; мы сѣдали, обсушувались, позирали на далечение море, слухали, якъ хвилѣ грали повздовжъ берега, або якъ чорториємъ кипѣли-пѣнилися вздовжъ рафъ. Була то хвиля вроочистого спокою, вѣдочинку и думаня, — на еї згадку ще теперки по толькохъ лѣтахъ, прокидаєшь въ души мой невысказана радость. Потому вертали мы до замку; стара Христина прилагодила намъ снѣданокъ, мы пили по доброй чарцѣ вина. Яке выхованье могло зъ мене зробити хоробрѣйшого, здоровѣйшого тѣломъ и духомъ, здобнѣйшого до невыгодъ шляхотного, войскового житя, и дати ми найкрасѣй погляды на правдивий ладъ сего свѣта, на подпорядкованье становъ, на права й обовязки шляхты, яке выхованье могло мя красаше устеречи вѣдь тыхъ дурацкихъ теорій, котрѣ

у професоровъ метафизики разнаразъ на языцѣ по нашихъ універзитетахъ и котрый заразъєнько учениковъ своихъ зводить до найглубшого задураченя? Ніяка! Ще й теперь, коли лише подумаю на зáходы моего дѣда, стає ми солодко въ серцю и мушу признатися, що толькo вонь довѣвъ мя до тыхъ гадокъ моихъ, котрими я надѣюся, чи сякъ, чи такъ, посля змоги моєї, подѣлюся зъ усѣми безглуздыми противнои гадки.

Тои поры, въ лѣтѣ 1828 р. першій разъ объявилися въ сильномъ характери моемъ, наслѣдокъ дѣдовыхъ добрыхъ лекцій, зъ чого старый несказано утѣшився.

Ему долягла вѣдъ колькогось часу давна рана, мусѣвъ сидѣти въ комнатѣ на фотелю, тримаючи ногу на воздухѣ, въ дуже злому гуморѣ; та про тое я щодня рано проѣзджуався верхомъ зъ Яковомъ; дѣдъ бажавъ того конче, задля піддержування добрыхъ звычайевъ. Того дня гонили мы въ чваль, старый гузарь и я, гостинцемъ віндляндскимъ. Вéремя було красне, то робилося въ самій житній жнива; дымъ зъ заводовъ рибарскихъ розкочувався въ воздухахъ; колька синихъ вѣтрилъ посувалося въ далечи по морю, по гладонькомъ, мовь зеркало. Розумѣеться всѣо теє наась дуже радувало и якъ мы прибували ідь рѣчцѣ Мюльзенъ, и лише що стали зъїздити на маленький деревянный мосточокъ, бачимо, жene зъ заду за нами якійсь юнакъ на коню, хлопець великий, десь такъ коло того вѣку, що я, въ маломъ, зеленомъ фраку, въ чоботьохъ мягкихъ зъ острогами, въ кашкетѣ стрѣлецкому; вонь ъхавъ на англійскій способъ, спертый на стременахъ, пышнымъ гнѣдымъ конемъ, — перегнавъ наась на мостѣ байдужно, й не глянувши на наась, ба що, всмѣлився навѣть вѣдогнати моего коня, ударивши батожкомъ. Зъ самого разу я ажъ побѣлѣвъ вѣдъ люти.

— То сынъ старшій п. Штремдерфера, бурмистра, — вповѣвъ Яковъ, — вертає по оглядинахъ своихъ зборовъ збожя... Онъ, великий тѣ возы зъ снопами, що звертають въ долину, то его.

Я добре познавъ го; вѣдь давна тога особа була не въ подобу менѣ. Я не вѣдовѣдавъ нічого, а пустився, що лише кінь зарвати мੋгъ, за нимъ, гукаючи: — Стой!... Стой!... Пожди!... Стой!...

Но вонъ, озирнувся на-попѣ и кинувши на мене згорднимъ окомъ, въ-двое ще прудше займивъ; его кінь більшій и быстрѣйшій вѣдь моего, незабавки угнавъ вже зъ-чверть миль опередъ мене, я бачивъ, якъ вѣдь-дивъ на подвѣре. Тогда я, трясучись цѣлый, пождавъ Якова: — Сынъ купця рыбы, посмѣвъ закипти си зъ мене, фонъ Майндорфа!... — Я ніколи ще не досвѣдивъ такої наруги.

— Лedaщо!... вповѣвъ старый гузаръ; — треба буде пожалуватись...

— Пожалуватись?... А передъ кимъ? Передъ судію Картофельомъ, що му стане говорити широкї поуки, зъ которыхъ вонъ буде смѣяtiesc скрбъ, по цѣломъ мѣстѣ а всѣ й собѣ-жъ за нимъ!... Нѣ!... Ступай за мною,... Побачиши!...

И не кажучи й слова більше, мы прибули до Віндляндъ. Третій домъ при великому гостиниці, по правой руцѣ, бувъ п. бурмистра Штремдерфера. Наймитъ вытеравъ ще великого гнѣдого при дверохъ стайнѣ. Сесе я найперше побачивъ; вѣдтакъ, зазирнувши крбъ вікна партеровї, отворенї зъ-за погодної днини, уздрѣвъ я цѣлу родину при столѣ: батька, матеръ, хлонцївъ и дѣвчата, при обѣдѣ; було полудне. На гарній, блескской скатерти виднѣлись хороши тарѣлки и бутельки.

Я нічо не пытаю, злѣзаю зъ сѣдла, кидаю вузду Яковови а самъ входжу смѣло до хаты, въ шапцѣ... Всѣ выдивилися на мене зъ дива, а батько, здавалося, вставати хотѣвъ, мене звитати; але я ній слова до него, звертаюсь до старшого сына и тономъ учительскимъ, промовляю до него:

Скажи ми... ты,... бовване, ледашо,... знаешь ты, що кѣнь не чинить чоловѣка? Знаешь ты, по чому то переганяти фонъ Майндорфа, надъ нимъ поглумитися, покинти собѣ зъ него и утѣкати, якъ вонъ ти ждати каже?

Всѣ постовиѣли; старый хотѣвъ говорити, вынытаватися о зъясненя, але я ему: — Мовчѣть вы!... Вашъ сынъ вчинивъ ми наругу;... вонъ зважився ударити мого коня, я му заразъ дамъ научку, що вонъ попамятае!...

И въ той хвили я го парнувъ по лицу двѣчи бичовномъ такъ болючо, що вонъ заскавулѣвъ якъ той песь.

— Май си науку, — кажу вѣдакъ вѣдходячи поволи, — яка велика рѣжниця межи сыномъ куцица рыбы а потомкомъ знатного роду.

Я вийшовъ середъ загальної тревоги. Яковъ, зъ кѣнми передъ вѣкнами, всю видѣвъ, всючувъ. Нѣхто не рушався дома; кричали, грызлися... Я скочивъ въ сѣдло и до Якова кажу: — Ну,... рушаймо!...

Вонъ хотѣвъ чвалити, та я здергавъ го:

— Поволи!... будуть гадати, що мы боимося! — Такъ їхали мы зъ Віндляндъ помалу; ажъ вже коло послѣдної буды пустилися бѣгцемъ.

Яковъ онѣмѣвъ зъ дивовижѣ; вонъ їхавъ у вѣдалинѣ за мною, якъ за дѣдомъ; вонъ доконався, що я бувъ фонъ Майндорфъ, що вѣкъ розуму менѣ уже прийшовъ та що вонъ для мене мусить вже честь мати.

Десь за годину мы прибули до замку. Мой конь бувъ ажъ злитый потомъ; я хотѣвъ отже впередъ коня обеушити и ажъ вѣдтакъ на гору вылазити. Я вже выходивъ зъ подвѣра, скончивши свою роботу, коли наразъ спостерѣгаю дѣда wysoko на сходахъ, спертого на поруче, а за нимъ, зъ заду, старого гузара. Дѣдъ мене выжидавъ и голосомъ дуже зрушенымъ кричавъ дѣ менѣ: — Зигфридъ,... моя дитино,... ходи,... най тя обойму!... Тенерь я бачу, що ты мене понявъ, що ты гдній презентантъ прадѣдovъ!..

Я збішовъ въ гору; праведникъ обнявъ мя руками; потому, спираючись на плече мое, увѣйшовъ зо мною до комнаты и тутка тономъ, котрого я ніколи не забуду, сѣдаючи въ свѣй fotель, близъ стола, вновѣвъ ми: — Сей день, дорогій Зигфриде, найкрасшій день въ моему житию... Яковъ весь розповѣвъ ми... Тенерь я можу вже йти,... стара кровь Майндорфовъ мене пережие!.. красно... тымъ краще, що то здається тобѣ всѣмъ природно, чиже нѣ?

— Безъ сумнїву! — я въ одвѣтъ ему; — чи ты не говоривъ менѣ може де-якихъ тысячу разовъ, що простицївъ все провчити треба?

Тогда его ентузіазмъ заблъсъ незвычайнымъ способомъ: вонъ смѣялся, товкъ кулакомъ въ столь и кричавъ: — Такъ!.. такъ!.. такъ!.. То прекрасно!.. Яку міну мусѣвъ зробити гуртовый купець рыбы?.. Хе! хе! хе! хотѣвбы я бувъ побачити!.. И вонъ не рушився... не казавъ нічоге?..

— Нічого,... ній словечка,... вонъ бувбы такожъ свое дѣставъ!

По сѣмъ дѣдъ вспокоився наразъ, стисъ мя за руку и оповажицѣвъ.

— Ты менѣ счинивъ найбѣльшу радость, яку чо-

ловѣкъ може мати на сѣмъ свѣтѣ, я хочу такожъ нынѣка такъ само тебе урадувати и показати, що я тебе по-важаю.

Вонъ подавъ Яковови маленький ключикъ и казавъ му вѣдчинити шафку въ мурѣ за коминкомъ и принести звѣдти скринку, котру знайде на сподѣ. А коли Яковъ принесъ скринку, вонъ самъ отворивъ ї на столѣ; мала скринка була зъ дубового дерева, а въ нїй всячина: дороге камїя, паперы, декораціи, колька давныхъ ду-катовъ... Вонъ перебирає всѣ тї рѣчи съ повагою въ лиці; мы глядѣли на него. Напослѣдокъ вонъ выбравъ зъ помѣжъ старовини тои золотий годинникъ, и звер-нувся зъ рѣчею такою до мене:

— Нá, Зигфридъ, сей годинникъ,... я ти го даю... сей годинникъ дорогій, та се только єго менча вага: той годинникъ, памятка зъ мого вѣйскового житя, я го добувъ жаломъ мого меча... То инакша рѣчь, що купити у якого-де жида за пригорщу золота... Розумѣшь того, моя дитинко?

— Розумѣю, дѣдуся, — одвѣчавъ я зрушений.

— Ну, добре, ожъ я тобѣ даю его, вонъ твой!

Очи старого посоловѣли; хвилину мы мовчки про-сидѣли, а згодѣ вонъ зачавъ дальше:

— Сей годинникъ набувъ я 9. Марта 1814 р. на день передъ сїчею при Ляонѣ а на другій день по битвѣ пойдь Крабонь. Я бувъ на розвѣдкахъ зъ своими гузарами въ окрестностяхъ мѣста, а мѣсто лежить на горѣ... Отъ Яковъ бувъ такожъ тамъ. Мы пустилися на ночь вывѣдати, чи близько перѣдъ неприятельского войска и якъ разъ на свѣтѣ благословилось, коли мы зуздрѣли на скрутѣ дороги колькохъ испаньскихъ драго-ибвъ, що невно тую саму мали роботу, що й мы. Они були въ бѣлыхъ великихъ плацахъ, мы въ своихъ чер-

воныхъ долманахъ. Скоро мы позналися, заразъ повытгали зъ поховъ шаблѣ; они закинули плащѣ, мы зновь свои футерка, и я побачився въ кольотѣ лицѣ проти лица зъ привѣдцею испанскаго вѣдряду; вонъ трѣбувавъ взяти мене зъ лѣвого боку, я щасливо справившися борше, вонъ вѣбивъ, але конѣ выскочили, — я му вѣадивъ мечъ въ серце. Драгоны по дурному заатакували, не були въ силѣ, але они николи не упадають духомъ и тому мы ихъ усе товчи будемо. Сѣмохъ чи восьмохъ зъ ихъ полягло на поли, зъ моихъ упало двохъ гузаровъ а одинъ бувъ раненый. Тота цѣла пригода счинилася въ однѣй хвили. Драгоны, вѣнгерти, вѣдойши оддалеки зновь устроитися; але саме що загудѣла канона, звѣщаюча битву, а моя служба скончилася, менѣ не хотѣлося ихъ здоганяти. Только якъ мы вже назадъ вертали и я побачивъ мого противника мертвого въ понерекъ рова, я казавъ Яковови злѣсти зъ коня и его обсмотрѣти. Пригадуешь собѣ, Якове?

— Чому иѣ, комендантѣ!

— При нему бувъ отсей годинникъ и пятьдесятъ наполеоновъ въ калитцѣ. Я подѣливъ грошъ мѣжъ моихъ гузаровъ а для себе лишивъ годинникъ. Я го носивъ ажъ до мого вѣдходу зъ войска. Вонъ показувавъ годину найважнѣйшу въ моїмъ житю, годину, коли я на передѣ своихъ гузаровъ на поляхъ підъ Ватерльо бачивъ своими очима, якъ утѣкали передъ нами, мовь тая орда варварска въ неладѣ розыщана, послѣдній легіоны Бонапартѣ!... Нѣ, маешь го... Носи го разѣ-уразъ,... и бодай вонъ ти мѣгъ показувати, якъ се може бути, ще славнѣйший для тебе години... Бодай-то вонъ мѣгъ ти вказати послѣдніу годину французкои силы а въ той самой хвили и триумфъ древнаго феодально-го роду!

Вôдъ сегодня, Отто фонъ Майндорфъ мавъ мене за мущину.

Въ кôлька мѣсяцѣвъ опосля я вступивъ въ школу кадетовъ зъ другимъ нумеромъ. То знову дуже урadowalo доброго дѣда. Вôнъ тѣшився, що побачить мя незабавки зъ шаблею въ долони на передѣ плутона гузаровъ; та тои послѣдної радости не дôждавъ, не судилося: довѣдавшись о липневої революції 1830 р. и о утечи Кароля X. впавъ у таку остеклость, що покотився, гей перуномъ вбитый.

Вы поймете гараздъ, що той конецъ сумный не зменчивъ мої ненависти до французкого народу, якою напоивъ мя достойный старець. Тую ненависть носявъ я въ серцю своїмъ, — она все бôльшѣла, — ажъ до 1870 р. та тогды ажъ вже я наситивъ єї: всюда, куда пройшовъ полковникъ Зигфридъ зъ своими зузарами, лишавъ за собою звалы! Ахъ! годинникъ старого барона показувавъ щасливій години въ той войнѣ, години такї, якихъ рôдъ феодальный не бачивъ вже вôдъ вѣківъ; на-щожъ мусївъ в ôнъ вказати и годину на завсїгды прокляту годину нашого повороту зъ Франції? Невно, що якбы старий Отто фонъ Майндорфъ мôгъ вернути на сей свѣтъ, и якбы побачивъ свої старинній двôръ, колись въ руинахъ, теперъ пышно зреставрований, повный добычи французкої, в ôнъ признавъ бы зъ радостію, що я слѣдувавъ его науцї: „рабуй, грабь всьо, чого спалити не можешь!“ В ôнъ плакавбы зô зрушеня, праведный мужъ!; але потому, най-но му скажеться, що мы, здобувши Францію домôвъ повернули, зъ шаблями въ похвахъ, лишаючи вѣковому ворогови часу пôднестися, свїжихъ силъ набрати та намъ вôдплату готовити, — в ôнъ кричавбы на зраду и бажавъ бы назадъ въ могилу лячи! Що за похибку мы

вчинили,... що за похибку!... И чоловѣка, що підписавъ той проклятущій трактатъ, мають за великого політика!... А прецѣ, то такъ легенъко було подѣлити Францію, якъ отъ непричкомъ Польшу, одинъ кусень було дати Італії, другій Швайцарії, кусень Бельгії, одинъ зновъ Іспанії, придбати собѣ вѣрныхъ союзниківъ, що такъ скажу співниківъ, а собѣ задержати найбольшу частъ... Хто мੋгъ намъ чого зборонити? Мы стребили всѣ армії вражж, мы були панами краю; Европа, запуджена нашими побѣдами, булабы замкла очи!...

На нещастѣ далися ублагати старому французскому буржуа; не встояли зъ студеною кровлю а далися скусити міліярдами,... не мали вѣдваги й завзята на вышинѣ свого щастя,... вѣдкинули на бокъ інтересъ давногого феодального роду а получились зъ лібералами, потомками давніхъ рабовъ,... и що прозбрка політика півъ столѣття готовила и що мечъ преславно довершивъ, они погубили однимъ почеркомъ пера!

ПРИМѢТКА
до „Выхованія Феодала.“

Мы гадаемо, що кождый, прочитавши отес оповѣданье пойме его правдиво. Але не завадить намъ сказати только, що пѣле тес оповѣданье, іронія, що всю тес Феодалъ говорить. Вонъ казиться, що урвалося феодаламъ ихъ середновѣчне панование и гаразданье, що новій часы привели конче за собою новій лады, и кидается напастною осою на всю, чимъ нынѣка людѣсть величаєсь; кидается на свободу личну чоловѣка, на свободу дискуссіи, на чисту и красну основу Исусової науки. Нашъ Феодалъ надѣетсяся, що знову вернуть „добрій давній часы“, — лишѣмо го зъ надѣю, най собѣ жде здоровъ, чей що й вижде!

P. P.

За сею книжочкою „Дрѣбнои бібліотеки“ пôдуть у печать дальшій, скоро только зъ розпродажи отсего накладу вилыне де-що гроша, потрѣбного до дальншого выдавництва. Длятого просимо нашихъ Прихильниковъ, щобы они стали намъ въ помочь, и внесли „Дрѣбну бібліотеку“ въ якъ найширшій круги галицкой інтелігенціи, котра, надѣемся, пересвѣдчившись о щирости нашихъ заходовъ, и собѣ щиро стане вôдноситися до нашои „Дрѣбнои бібліотеки.“

До дальшихъ книжочекъ увôйдутъ мѣжъ инчими деякї творы такихъ писателївъ, якъ Діккенсъ, Гейне, Ивановъ и др. Въ однїй зъ слѣдуючихъ книжочекъ помѣстимо цѣкаву розвѣдку Д. Писарева „Пчолы.“

„Дрѣбну бібліотеку“ можь буде дѣстати въ книгарни Рихтера у Львовѣ и по книгарняхъ всѣхъ большихъ мѣстъ галицкихъ. Въ книгарни Рихтера можь такожь дѣстати книжочку, недавно появившуюся, „Вôйна за волю“ оповѣданье Г. Иванова (по 8 кр.), котру поручаемо чч. Землякамъ.

1,50р

— Цѣна 15 кр. а. в.

351299

B 3.983

1103 2986